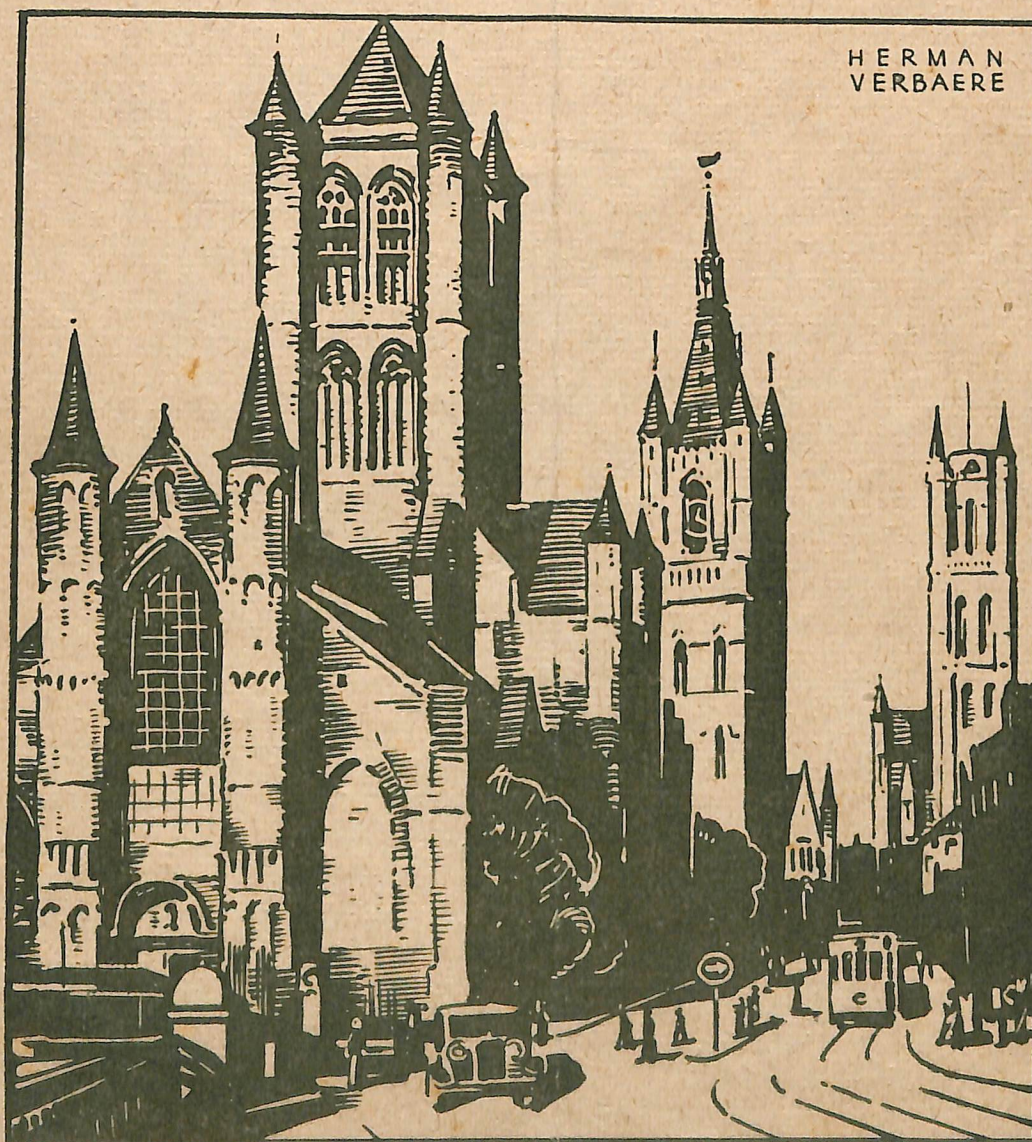

Redactie „DE SCHALMEI“
NOVEMBER 1946

1^e JAARGANG — Nr 6

De Schalmei

Tweemaandelijks Tijdschrift voor Orgelbeweging

G E N T , O R G E L S T A D

Nieuwbouw

Restauratie

Jos. LONCKE, broeder & Zonen

EESEN (W.VI.)

**ZIJN ORGELS ZIJN DE
BLIJVENDE RECLAME**

ORGELS

HARMONIUMS

Gerard D'HONDT

Orgelbouwer

HERSELT (Prov. Antw.)

Stemmen -- Herstellen -- Ombouwen

ELECTRISCHE VENTILATOREN

STEEDS GROTE KEUZE VAN HARMONIUMS IN VOORRAAD !

ORGELS

HARMONIUMS

Jules ANNEESSENS - TANGHE en Zoon

ORGELBOUWERS

LEVERAAR VAN ZIJNE HEILIGHEID DEN PAUS

Huis gesticht in 1832

MEENEN (W.-VI.)

DE SCHALMEI

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR ORGELBEWEGING

REDACTIE-SECRETARIAAT:

Berten DE KEYZER
Tweebruggenstraat, 35, Gent.

Abonnementsvoorwaarden:

België: 100,— fr.
Nederland: 150,— fr.
Steunabonnement: 300,— fr.

Postcheckrekening:
G. Verschraegen: 1078.49

BEHEER:

Gabriël VERSCHRAEGEN
Organist St.-Baafskathedraal, Gent.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER: GABRIEL VERSCHRAEGEN, KAPITTELSTRAAT, 7, GENT

ALLEENVERTEGENWOORDIGER VOOR NEDERLAND: EDITION HEUWEKEMEIJER
Tel. 530.86 Bredeweg, 21, AMSTERDAM-OOST Postgiro 335644

De Rechte Lijn en nog wat

« De Schalmey » is reeds een jaar oud! « Reeds »: het is de eerste Jaargang en toch lijkt het me pas van gisteren dat het eerste artikel (Dr. De Becker), en de eerste abonné (De Wulf, organist, Aalter) in de bus viel. (Wat het laatste betreft, niet letterlijk op te nemen!)

Wij willen van dit einde, en voor den aanvang van de volgende jaargang gebruik maken om rustig en vol bezinning de balans van het werk op te maken, om de lezers eerlijk op de hoogte te brengen van het resultaat dezer nabeschouwingen.

« De Schalmey » is het orgaan voor de beweging, niet voor een persoon, noch voor een locale richting in de beweging: het enig doel, is de orgelbeweging in het algemeen, in den breiden zin van het woord, en, ik heb de innige overtuiging dat wij ons op deze brede basis gehouden hebben.

Doch dat was niet de grote moeilijkheid. Wanneer wij tot iets belangrijks willen komen is het volstrekt noodzakelijk dat het tijdschrift een vaste richting volge, zo in de besprekingen van theoretische- als van eigenlijke orgelwerken, zo in de beoordeling van vroegere- als van hedendaagse persoonlijkheden, zo in de behandeling van bijzondere als algemene problemen die in nauw verband staan tot het orgel: orgelbouw, orgelspel, orgelliteratuur en zo meer. Wij hebben, ondanks het soms zeer delicate,

getracht die lijn te volgen. Het is een houding die ieder moet trachten te begrijpen, omdat het de enige goede is. Het valt ons, omwille van den persoon, omwille van vele factoren, soms zeer moeilijk bv. een artikel te weigeren, omdat wij, in het omgekeerde geval, ernstig afbreuk zouden doen aan de vooraf bepaalde doelstelling. Wanneer wij een studie ontvangen over een organist die, voor zijn tijd wel verdienste had, en mogelijks zeer beroemd was, zijn wij de eersten om die verdiensten te herkennen, doch het zou getuigen van een volstrekt onverantwoordelijke inconsequentie, indien wij dan niet, a fortiori, van den schrijver eisten dat hij de bewuste organist of orgelcomponist volgens zijn juiste historische betekenis citeert. Evenmin kan men van een organist beweren dat hij groot is, alhoewel zeer virtuoos, wanneer hij, omwille van den tijdgeest, omwille van een smakeloos publiek, omwille van de vele factoren die binnen en buiten hemzelf staan, de werken der grote meesters door een buitenissige interpretatie vervormt, of wanneer hij in eigen compositie of improvisatie afwijkt van een minimum goede smaak: het klassiek geval van de 19de eeuwse organist, die met een groteske ernst de natuurelementen in zijn werken bezong!

Om gelijkaardige redenen kunnen wij de artikels, die niet overeen te brengen zijn met een

gezonde richting niet behouden, om gelijkaardige redenen zeggen wij onbevangen onze mening over elke toestand, over elk ingezonden werk; voor het overige laten wij elk medewerker verantwoordelijk voor zijn onderwerp.

Dit is, naar mijn bescheiden mening de enig mogelijke weg die de orgelbeweging helpen kan naar een resultaat van betekenis.

Want na een Jaargang, niettegenstaande de prachtige schaar medewerkers, niet tegenstaande het opzet en de gelukkige uitwerking van de Gentse Orgelfeesten, kan er nog geen sprake zijn van blijvende, tastbare resultaten. Pas na enkele jaren, wanneer onze relaties nog meer zullen uitgroeien tot een ordelijker en doelmatiger samenwerking tussen allen die in de orgelbeweging in een zekere mate betrokken zijn, zullen wij in de orgelbouw, in het orgelspel, meer bepaald in het concertwezen, en mogelijks in de orgelcompositie al dan niet kunnen terug blikken, minstens op een samenhangigheid en een goede geest waaruit grote kunst kan geboren worden.

Over het algemeen echter zijn wij nu reeds zo tevreden over den gang van zaken, dat wij die niet zo goed verwacht hadden. Daarmede bedoel ik zowel het aantal abonnés, de algemene belangstelling, als de onvoorziene medewerking. Er is echter nog een tekort in de lijst van

onze abonnés en in de belangstelling, dat er namelijk nog te weinig organisten bij vertegenwoordigd zijn uit de kleine posities. En ik aanvaard dit niet als geldige verklaring, als zouden wij te zwaartillend zijn, als zou « De Schalmey » alleen voor vergevorderden uitgegeven worden! Eerstens worden in ons tijdschrift veel artikels geplaatst die voor elk gewoon mens voldoende bevattelijk zijn, naast enkele die niet zo licht verteerbaar zijn. Doch de grote kwaal, ik moet het zo noemen, waarmede velen geslagen zijn, is een onmogelijke mangel aan interesse: hoeveel organisten kunnen bij het lezen van dit woordje, zeggen hoeveel registers en welke, hun orgel bevat. Wij willen het zover brengen dat alle organisten zich ernstig gaan interesseren aan hun orgel, hun kunst! Dan zullen sommige bijdragen in ons blad wel studie vragen, doch van lieverlede ook goed begrepen en gesmaakt worden.

Een tijdschrift, ook al verdedigt het eenvoudige dingen, moet iets leren, moet iets nieuws leren!

Wij doen dan ook een beroep op al onze abonnés, dat zij elk één nieuw abonnement zouden bijvinden voor de tweede jaargang. Wij zullen met dezelfde kracht, dezelfde overtuiging werken voor De Zaak. Als 't God belieft!

Berten De Keyzer.

De Belgisch-Nederlandse Samenwerking en de Gentse Orgelfeesten

De Belgisch - Nederlandse samenwerking staat ongetwijfeld aan de dagorde en dit is verheugend. En in tegenstelling met wat onder dit opzicht voordien gebeurde, streeft men thans zelfs naar een vast aaneengesloten economische unie van deze lage landen; spreken de bevoegde instanties zelf, op militair gebied, van het openwerpen der grenzen.

Wij zullen de laatste zijn om het belang van deze verblijdende symptomen te onderschatten. Waar in den mens de onderste lagen, de instincten en lichamelijke behoeften werden verwaarloosd en geminacht, hebben zij zich verschrikkelijk gewroken, zooals o.m. gebleken is in het Freudisme, dat één der karakteristiekste producten geworden is der 20e eeuw. « De waarheid zal u vrijmaken » zei Christus en dit goddelijk woord blijkt ook, in den hier angewenden zin, diep waar te zijn.

De verwaarlozing van den kleinen man en van den economisch-socialen factor in den opbouw van de nationale gemeenschap, heeft zich evenzeer gewroken aan de 20e eeuw en er de eeuw van den klassenstrijd en van de erup-

tie van het proletariaat van gemaakt.

In het streven naar Belgisch - Nederlandse toenadering, naar wederaanknoping en intensifiëring van de natuurlijke en historische gebondenheid, zijn bekommernissen als b.v. hoger aangegeven op economisch gebied, daarom ook tenvolle gewettigd en daarenboven noodzakelijk. Zonder een bloeiend economisch substaat waren onze steden geen hoogtepunten en lichtbakens geworden van de middeleeuwse cultuur.

Maar deze onmiskenbare feiten mogen ons de ogen niet doen sluiten voor dit ander, heel wat gewichtiger axioma, dat nl., zoals de mens niet opgebouwd wordt van onder maar van boven uit, zoals de ziel het is die het lichaam informeert, doet leven, bezielt en doorstraalt en niet andersom; dat zo, in het leven van de gemeenschap, het de geest is, de ziel, die de levenwekkende, vormende en verenende kracht moet zijn.

Ik wil hier dus het groot belang en de dringende noodzakelijkheid onderlijnen van de primauteit van den geest, van de cultuur op het

SNAPSHOTS GENTSE ORGELFEESTEN.

materiële en economische; van de primauteit van den mens « tout court » op den « homo economicus, » zonder dewelke de mensheid en de beschaving zullen terugzinken in den primitieven chaos.

Het is in dit verband dat wij hier de aandacht willen trekken op het belang, van de culturele toenadering, en meer in het bijzonder van de Gentse orgelfeesten, in het geheel van de Belgisch-Nederlandse samenwerking.

Goddank is ook op het gebied der cultuur de drang naar samenwerking intenser geworden. Vóór den oorlog schenen onze staatsgrenzen en tolmuren wel als barrikaden opgericht tegen al te nauwe samenwerking.

Hierin is thans een duidelijke ommekeer waar te nemen. Wij hoeven hier niet te wijzen op de toenadering die van hogerhand, zowel in Nederland als in België, ook op cultureel gebied, wordt nagestreefd en gestimuleerd.

De aanwezigheid op de Gentse orgelfeesten van den Weledelen Heer G. Van Ravenswaay, vertegenwoordiger van « Het nationaal Instituut » en het feit dat H. M. Koningin Elisabeth aanvaard heeft deze hoogdagen in onze orgelbeweging onder haar Hoge Bescherming te nemen, bewijzen meer dan voldoende en beter dan lange redevoeringen, dat zich hier een zelfde bekommernis doet gelden.

Deze officiële, van weerskanten zeer gewaardeerde aanmoedigingen, kunnen niets anders, dan de culturele wederzijdse beïnvloeding en uitwisseling bevorderen, meer in het bijzonder ook op het gebied van de orgelbeweging.

Wij wensen dan ook de inrichters van de Orgelfeesten geluk, dat zij het initiatief hebben genomen die dagen in het licht van de Belgisch-Nederlandse samenwerking in te richten en dat zij er heerlijk in geslaagd zijn.

Het is juist, wat « De nieuwe Standaard » schreef: « Het belangrijkste is, dat België en Nederland elkaar op dit punt reeds hebben gevonden. »

Het wekt misschien verwondering, maar wij geloven dat die samenwerking, die eenheid in de verscheidenheid, vooralsnog nergens zo spontaan en zo hartelijk was, dan in « De Schalmei » en bij de Gentse orgelfeesten het geval was. Ongetwijfeld heeft de orgelbeweging hier van meetaf aan een voorsprong genomen.

Op de vergaderingen was Nederland wel haast zoo talrijk vertegenwoordigd — en door eminente figuren uit de muzikale wereld — als Vlaanderen. De voordrachtgevers waren zelfs in meerderheid gekende Nederlandse organologen en muziekcritici. De recitals werden daarentegen haast uitsluitend gegeven door Vlaamse organisten.

De correspondentie die na de orgelfeesten op de redactie van « De Schalmei » uit Nederland binnenliep, was zo enthousiast, dat wij Vlamingen, dit vanwege onze broeders benoorden den Moerdijk, niet zouden hebben verwacht.

Reeds werden schikkingen getroffen voor volgende orgelfeesten die beurtelings in Nederland en België zullen plaats grijpen.

Wij hebben de taak niet noch de bevoegdheid, de historiek te maken van de orgelbeweging in onze lage landen; dichtbij zouden wij kunnen teruggaan tot Lemmens, waarvan P. Vissers in zijn spreekbeurt een belangrijk facet heeft belicht; tot het Lemmensgesticht, in wiens geest, en tot Flor Peeters, bij welken meester, al de organisten van het uitvoerend comité der Gentse orgelfeesten school gingen. Wij zouden hetzelfde kunnen doen voor Nederland. Maar nog eens dit ligt buiten het kader van deze bijdrage.

Wij willen er alleen den nadruk op leggen, dat hier op het gebied van de christelijke kunst bij uitstek, spontaan een hartelijke samenwerking, ik zou haast zeggen een huwelijk, tussen Noord en Zuid, is ontstaan, die ongetwijfeld in de toekomst zeer vruchtbaar zal zijn en voor de evolutie van de orgelbeweging — en hierdoor verstaan wij zowel den orgelbouw als de orgelliteratuur en het orgelspel — in onze landen en misschien daarbuiten, beslissend zou kunnen zijn.

De bijdrage die het zakelijker Nederland en het enthousiaster Vlaanderen en België, in die gemeenzame inspanning en liefde zullen leveren, zal eerst later kunnen vastgesteld worden, maar wij twijfelen niet aan hun wederzijdse, gunstige beïnvloeding en verrijking.

Nu ons avondland nog niet hersteld is van de verschrikkelijke weeën van den tweeden wereldoorlog en reeds de schaduwen voor morgen onzen blik vertroebelen, kan het ons niet anders dan hoopvol stemmen en verheugen, dat hier op het gebied van den geest en de cultuur, dat hier op het universeel gebied der muziek, wier taal wijd over de grenzen van staten en volkeren verstaanbaar is; dat hier vooral op het gebied van de christelijke cultuur en kunst, in nederige dienstbaarheid tegenover God en liefdevolle medewerking met Hem, de bron van alle goed, spontaan en enthousiast, de handen in elkaar werden geslagen door Noord en Zuid, spijs verschillen van mentaliteit, traditie en vaak van confessie.

Mogen de inrichters van de Gentse orgelfeesten en de medewerkers aan « De Schalmei » op den ingeslagen weg, onverpoosd en vastberaden voortgaan, God ter ere, onze lage landen en ons eens zo christelijk avondland ten bate.

Herman Van Hillen.

De Gentse Orgelfeesten

Eerste Dag

Het is een onvergetelijk moment van spanning, wanneer wij uit ons vroeger hoofdkwartier den weg opgaan naar het St-Jorishof!

Over een tiental minuten worden de Gentse orgelfeesten geopend!

Het zijn de eerste, en « De Schalmei » leeft amper negen maand... is het niet onzinnig, de orgelbouwers, organologen, organisten, orgelcomponisten der beide Nederlanden op te roepen voor een groot orgelfeest? Was dit geen gevaarlijk waagspel! Wanneer wij daarbij bedachten, dat wij niets minders vroegen aan de deelnemers dan dat zij hier drie en vier volle dagen zouden blijven, en dat de Nederlanders — o, die heerlijke officiële toenadering tussen beide landen! — met de onzalige deviezenkwestie den pas naar ons land afgesneden waren!

Wij hadden den tijd niet er lang over na te denken. Een tiental mensen wachtten ons in het St-Jorishof. Dat aantal stemde me niet prettiger temeer daar er nog slechts enkele minuten restten voor den aanvang van het Gastmaal! Doch gedurende die enkele minuten rukte de hoofdmacht aan zodat wij met een zestigtal, waaronder zeer eminente Heren, aanzaten.

Van dit ogenblik af hadden wij de geruststellende zekerheid dat de Gentse Orgelfeesten een succes zouden zijn. Het Gastmaal gaf aan sommigen de gelegenheid mekaar terug te zien, aan anderen mekaar van naderbij te leren kennen. De zeer democratische plaatsverdeling, spontaan toegepast, tekende reeds van in den beginne, den ernstigen en toch uitermate jovialen geest der Gentse Orgelfeesten. Noord- en Zuidnederlanders wierpen zich met ware harts-tocht in verhalen van eigen beleefde oorlogsfeiten, discussies, grappen, en op — de lekkere hapjes!

Inmiddels is de tweede groep deelnemers, verzameld in het Middenstandshuis, aangekomen. Het is een verrassing te meer, kwestie aantal en « hoedanigheid »!

Te 14,30 worden wij allen, eerst door de Gentse Politie, vervolgens door de keurig uitgedoste lakeien van het Stadhuis, naar de Pacificatiezaal geleid. De groep meer dan honderd en twintig deelnemers, staan in afwachting terwijl de voorzitter van het Uitvoerend Comité met een tweetal leden op het podium plaats nemen. De pers is sterk vertegenwoor-

digd, er worden photos genomen. Ondertussen nemen wij vanop het verhoog de groep in ogeschouw: Professor en Mevrouw Peeters, Dom Jozef Kreps, Dr. Vente, Meester Bouman, Amsterdam, Piet Vissers, Amsterdam, met zijn Dame; Juf. Mia vanden Biggelaar, Brussel; Raadsheer in het Hof van Beroep Mr. Du Bois, Gent; de Heren Loncke, Pels, Dhondt, Reygaert, Van Loo, de gebroeders Verschuieren, de Firma Stevens met drie afgevaardigden: allen orgelbouwers; Theo van der Bijl, dirigent, Amsterdam; G. Van Ravenzwaaij, secretaris van het Nationaal Instituut, Amsterdam; de Gebroeders Gaalman, Hengelo; Z. E. H. Kan. Titus Timmermans, organist Abdij van Tongerlo; Edg. Dhondt, org. Ardoie; Staf Nees; Henny Hoogewoud organiste Nederland; de Gebroeders Roelstraete, org. Lauwe; Mevrouw Gheysens, Fabrikante, St-Amandsberg; M. Buvé toondichter, Nederbrakel; Remi Ghesquiere, Brugge; P. Panis, org. Lembeke; Lode Rosquin pianist Antwerpen; Jos. Peters, org. Hoeselt; Ger. Marichal, org. Roeselare; Juff. Suys, org. Ronse; Z. E. H. Bracq, Pastoor der St-Niklaaskerk; S. P. Hofman, org. Marrum (Friesland); Juff. Cec. Misonne, org. Turnhout; Hub. Houet, org. Eindhoven; F. Kooke en Mevrouw Kooke, organisten, Eindhoven; Prof. Van Durme, dirigent van het St-Baafskoor; Gab. Verschraegen; Rik Van Rechem; Dolf Balcaen; Juff. Smekens; Jean Du Bois; Hilm. Verdin; allen organisten en medewerkers. Daarbij moeten nog gevoegd worden de vele Dames die er aan gehouden hadden hun man te vergezellen en samen met hen gans de Orgelfeesten hebben doorgemaakt.

Het spijt me zeer dat ik niet meer namen kan vinden doch, dat niemand het me ten kwade deuide als ik onvrijwillig zijn naam vergeten heb.

Inmiddels doet de Afvaardiging van het Gentse Stadsbestuur, in de persoon van den Heer Schepen Claeys, Raadslid Vermeulen, den Heer Vander Sluys, zijn plechtige intrede. Er is orgelmuziek en de witgehandschoende handen groeten. De plechtige, voorname inzet van de ontvangst is voor ons allen een verrassing, en niet minder de zeer gepaste, diep doordachte welkomstrede van den Heer Schepen. Het doet ons goed, en het is zeker niet alledaags, de vertegenwoordiger van een Stadsbestuur in zulk

bewoording te horen spreken over ons instrument, over onze kunst. Zij zijn niet alleen voor de orgelbeweging een sterke aanmoediging en een rijke belofte voor de toekomst, zegt den Heer Schepen, doch, de Gentse Orgelfeesten zijn meteen een grote eer voor de Stad Gent. De Voorzitter van het Uitvoerend Comité: Berten De Keyzer dankt het Stadsbestuur, vooral de Heer Schepen Claeys, hartelijk voor de prachtige medewerking en belooft dat, niettegenstaande de orgelbeweging voor ons een levenswerk is, wij toch het oude Gentse devies, het onze zullen maken: Uyt hou ende trou!

Het hartelijke kwam echter vooral na dit dankwoord toen de hoofse lakeien de boordevolle ruimers rode wijn en de vooroorlogs-aandoende cigaren kwamen aanbieden. Het toch steeds prettig keurslijf der protocol ontviel ons en de opgetogen gezichten verenigden zich, ik zou haast zeggen verbroederen, in den spiegel van die « soete wijne ».

Het zou ons te ver brengen indien wij over onzen rondgang in de prachtige zalen van het Stadhuis, vertelden; ten andere, het commentaar van den Heer Van der Sluys was zeer interessant en... kostelijk.

Te 16 u. opent de Voorzitter de eerste algemene vergadering in de zaal van het Middenstandshuis met een kort woordje van herdenking aan onze organisten, orgelbouwers uit vroegere tijden. De aanwezigen staan recht en gedenken hen elk volgens zijn persoonlijke opvatting.

In de openingsrede gaf de Voorzitter vervolgens de historiek van de Schalmei-beweging, het ontstaan en het doel van de Gentse Orgelfeesten. Verder richtte hij een woord van dank aan allen die morele- of financiële steun verleenden. Aan Mevrouw Verschraegen werd een mooie bloemtuil aangeboden om haar stille, doch dappere hulp, en de Oud-Senator Van Acker werd hulde gebracht om zijn belangloze medewerking en grote steun, waarop deze nobele Man een diep doordachte rede uitsprak.

Hierna verleent de Voorzitter het woord aan den Weled. Heer Meester Bouman, secretaris van de Nederl. Klokken- en Orgelraad.

DE AESTHETISCH-TECHNISCHE OPBOUW VAN DE ORGELKLANK.

Originele tekst.

The proof of the pudding is the eating. Zoo proeft men een orgel aan zijn *klank*. En daarom is het juist gezien van de leiding dezer orgelfeesten, dat zij reeds bij de aanvang de klank van het orgel aan de orde heeft gesteld.

De klank van het orgel... « Uit de onderwereld van het pedaal rijst een romp van grond-

stemmen op, doortrild van de nerveuse vulstemmen, gestaald door de kracht der tongwerken, een beeld van klank, verwerd, geteekend door de tijden, maar levend ». Op zulk een tegelijk lyrische en epische wijze spreekt de orgelklank tot ons en verwerken wij deze klank. Wanneer wij nu over de orgelklank gaan spreken, willen we daarbij niet te ver gaan met analyseeren. Hoe leerzaam ontleden ook kan zijn, steeds verwijderen we ons dan van de volle werkelijkheid. Het doel van dit congres, neen van deze feesten, is juist het orgel dieper en inniger lief te krijgen en van die liefde te getuigen. De liefde nu is niet blind, al sluit zij de oogen wel eens, maar de liefde past er voor, in een röntgen-diagnostiek onbarmhartig te ont-hullen, in een chemische analyse uiteen te rafelen. Tenslotte is het beminde haar heilig, onschendbaar.

Zoo ook willen wij thans de orgelklank eerder synthetisch-concreet, dan analytisch-abstracte benaderen. Wanneer wij luisteren naar de orgelklank, welk een rijk en veelzijdig contact is er dan tot stand gebracht! Hier toch spelen hun rol: de orgelontwerper, de orgelbouwer, de organist, de ruimte met haar eigen sfeer, de ontvankelijkheid van de luisteraar, de ontwikkeling van hun gehoor en van hun smaak, hun stemming en wat niet al meer. Pas als al deze factoren op elkaar aansluiten, is de orgelklank ten volle gerealiseerd. Dan is er een van de meest edele contacten tusschen menschen onderling en, meer nog, tusschen menschen en God gelegd, die menschen kunnen leggen. Want in de eeredienst buigt God zich tot ons menschen over en heffen wij het hoofd omhoog tot Hem, Die alle aardsche leven zijn zin en bestemming geeft.

De orgelproblemen komen er, wanneer er sturende elementen zijn in dit contact en de reeks van schakels is doorbroken. Ik denk aan: een slechte dispositie of mensureering, slechte intonatie, slecht orgelspel, een leelijk interieur, een dorre akoustiek, een stemming van onverschilligheid bij de hoorders, een onmuzikale en oppervlakkige gemeente, enz. Ook hier geldt overdrachtelijk het woord van den apostel Paulus: « Als één lid lijdt, lijden alle leden mede ».

Wanneer we bij al deze factoren zouden staan, zou deze inleiding te uitgebreid worden of bij algemeenheden blijven. Heden middag willen wij ons in het bijzonder bepalen bij de aesthetisch-technische opbouw van de orgelklank en de belangrijke rol, die de *orgelbouwer* hierin speelt. Wij denken hierbij aan de o.i. ideale situatie, waar eenzelfde persoon het orgel ontwerpt en ook bouwt. Wat in het vervolg

wordt gesteld, geldt dus niet alleen den orgelbouwer, maar evenzeer den adviseur. Het is zelfs niet onmogelijk, dat in vele gevallen de adviseur in hoofdzaak aansprakelijk is te stellen voor een onjuist project, dat de orgelbouwer slechts heeft uitgevoerd. Ook de opdrachtgever kan hier schuld dragen. Tientallen jaren reeds zijn deze taken gescheiden en is het ontwerpen opgedragen aan den adviseur (die als directie optreedt) en het bouwen aan den orgelbouwer (die juridisch als aannemer is te beschouwen). Al kunnen adviseur en orgelbouwer elkander zeer gelukkig aanvullen, toch zal ieder het toejuichen, wanneer de adviseur, wiens taak in de laatste jaren steeds weer is uitgebreid, zich met gerustheid steeds meer kan gaan terugtrekken, omdat de orgelbouwers weer, als meestal in vroeger eeuwen, meesters zijn, die de geheele orgelbouw beheerschen en gedragen zijn door een stijlvolle tijd.

Hier raken we al dadelijk aan de kern van het vraagstuk. In de 15de, 16de, 17de, 18de en zelfs ten deele in de 19de eeuw, vertoonde de levensstoon en dus ook de cultuur een eigen *stijl*, die het geheele leven doordrong en een achtergrond van gemeenschappelijk accoord vormde, zoo bevorderlijk voor voldragen cultuurproductie. De orgelbouwer van heden echter leeft in een andere tijd, in een van onrust en stijlloosheid, in ieder geval in een tijd, die vol is van diverse stijlimpulsen, maar niet tot het edele inspireert. De eene indruk, mode en nieuwigheid verdringt de andere. Veelal geeft men de ontwikkeling van de techniek hiervan de schuld en inderdaad is de menschheid, ook de orgelbouwer, door de snelle technische evolutie geïmponeerd. En toch is de techniek niet de schuldige, zooals tenslotte nooit de materie de schuld draagt van achteruitgang, maar de mensch zelf, die aan het technische een overwaardige plaats in zijn leven heeft gegeven en andere echt-menschelijke waarden heeft teruggedrongen. Geleidelijk is uit de 19de-en 20ste-eeuwsche orgelbouw de bezonkenheid, de concentratie, het eigene karakter verdwenen. De orgelbouw kwam onder de ban van een technisch-commercieele mode en dan gaat het mas-saeffect de doorslag geven en zakt het peil onherroepelijk. Door de fabrieksmatige productie en het steeds meer uitbesteden van onderdeelen, op zichzelf nog niet te verwerpen, verwerd de orgelbouwerij steeds meer en meer tot orgelmontagebedrijf. Met minder vakkennis kon de orgelbouwer volstaan en tenslotte kon men, hoofdzakelijk door concurreerende aanbiedingen de aandacht op zich vestigen. In plaats dat de orgelbouwer-ontwerper de toon aangaf voor zijn instrumenten, deed de klant dit, en dan

zijn allerlei willekeurige, vulgaire en financiële eischen te verwachten, als bij elke ongevormde smaak. Wij kennen die veruiterlijkte cliché-orgels met hun al te licht bespeelbare speeltafels en allerlei overbodige speelhulpen, in quasi-luxueuse uitvoeringen (en daardoor zoo ordinair), waarbij de organist, als het te laat was, bemerkte, dat het contact met het pijpwerk vertraagd en onnauwkeurig was geworden, dat er herhaaldelijk storingen optraden, dat de klank kaal en schreeuwerig was, niettegenstaande de vele zgn. fraaie soloregisters enz. In één woord zijn deze speelapparaten te oordeelen: karakterloos.

Maar genoeg! gelukkig zijn we sinds ongeveer 1930 bezig ons uit dit orgelvulgarisme te verheffen. Het is zoo te begrijpen, dat de eerste reactie toen was: een vlucht naar het verleden, waar de Barok-orgels wenkten, en dat de weegschaal wat al te beslist naar die kant doorsloeg.

Inderdaad, de eenzijdige, commercieel-materialistisch-technische instelling bij orgelbouwers en opdrachtgevers is gelukkig aan het veranderen. Maar vóór alles is *stijl*, *karakter* in de orgelbouw noodig! Dit zijn dingen, die men maar niet programmatisch in een orgelbestek van den orgelbouwer kan verlangen. Het gaat hier ten diepste om zelfopvoeding, karaktervorming, het verkrijgen van een veelzijdige levenservaring, het ontwikkelen van een fijn invoelend vermogen. Deze eigenschappen zullen iedere kunstenaar te stade komen, ook den orgelbouwer. Een orgel is meestal een liturgisch gebruiksinstrument en het moet dan ook verscheidene generaties geloovigen kunnen voldoen. Vandaar dat de orgelbouwer zich niet al te eenzijdig-subjectief mag instellen, maar in zijn producten het *algemeen-menschelijke* moet leggen. Hij is als de mensch, die uit zijn schat oude en nieuwe dingen te voorschijn haalt. Hij moet dus vóór alles echt mensch zijn, met goede smaak, gevoel voor verhoudingen en een juist invoelen, strevend vanuit het meer subjectieve naar het meer objectieve. Hoe gunstig kan voor de ontwikkeling van deze eigenschappen zijn, het veelvuldig verblijf in kerkgebouwen, die boven-persoonlijke gewijde ruimten, dicht bij het hart van den Eeuwige, waar geslachten na geslachten met onuitsprekelijke zuchtingen tot Vader, Zoon en Heilige Geest zijn gegaan. In die ruimten moet zijn orgel zingen van het heil dat nooit vergaat, van het onvergankelijke dat tot deze vervallen wereld ingaat. Hij staat hierin zelf geconfronteerd met den Eeuwige. En dank zij Gods onuitputtelijke genade, is zulk een scheppen voor den individueelen orgelbouwer mogelijk. ook in deze stijllooze, opgejaagde tijd.

Hiermede is het belangrijkste over de opbouw van de orgelklank gezegd, voor zoover dit mij in woorden mogelijk is. Op deze geest, die den orgelbouwer in zijn leven en bij zijn werk moet bezielen, komt het tenslotte aan. En iedere orgelbeweging, die de orgelvragen niet in die wortels aanvat, zal als te oppervlakkig weer worden weggespoeld door een volgende. Wat men ook in de schepping aanvat, men komt bij het menschenhart uit, en bij God den Schepper.

Maar nu kunnen we ook verder afdalen in de *aesthetisch-technische* onderdeelen. Gegeven zulk een stijlvolle instelling bij den orgelbouwer, hoe bouwt hij dan de orgelklank op? Hier dienen we eenig onderscheid te maken tusschen nieuwbouw en restauratie.

Behandelen wij eerst de klankopbouw bij *restauratie*, niet alleen om daarmee onze continuïteit met het verleden uit te drukken, maar vooral omdat we aan onze oude orgels zooveel te danken hebben. In Nederland is de nieuwere orgelbeweging gegroeid uit de verdiepte kennismaking met de vele oude orgels, die daar nog in herkenbare staat bewaard bleven. Bij mijn plezierige vooroorlogse vacantiereizen door België, waar ik gelegenheid vond ruim 100 orgels te bezoeken, bemerkte ik, dat in dit goede land heel wat minder oude instrumenten bewaard bleven, en dan nog vaak in gehavende staat, (als voorbeeld noem ik de orgels in het Seminarie van Bonne Espérance en de St. Rochuskapel te Luik). Hoe goed heeft mij daarbij gedaan het machtige hoofdwerk uit de St Paulus te Antwerpen met zijn 19 stemmen. En de Nederlanders zijn zuinig op het fraaie Robustelli-orgel, dat in de vorige eeuw uit Averbode's abdij werd overgeplaatst naar de St. Lambertuskerk te Helmond. Dat de oude orgels in Nederland meer en beter bewaard bleven, is te danken aan: 1e het minder veelvuldige gebruik van deze orgels, die in hoofdzaak in Protestantse kerken staan. 2e aan de meer conservatieve mentaliteit van den Nederlander en 3e aan het feit dat de klare belijning van het geluid dezer orgels past bij de uitgewerkte dogmatiek van het Calvinisme en ze zoo geschikt maakt voor leiding van de gemeentezang.

Gaat het er nu om, de klank van een oud orgel te restaureeren, dan zal de orgelbouwer zich allereerst geheel moeten inleven in het individuele karakter van de klank van dit instrument, en daarbij niet alleen van de nog aanwezige oude stemmen moeten uitgaan, maar ook van de vroeger disposities. Dit is even noodzakelijk als dat een zenuwarts of zielszorger begint met zich te verdiepen in de levensgeschiedenis van zijn patiënt, om zoo langzamerhand

te vinden in welke richting ontplooiing van diens eigene mogelijkheden kan tot stand komen. Welnu, de orgelbouwer is bij restauratie zulk een psychotherapeut voor zijn instrument. Het goede, oorspronkelijke, eigene karakter van elk instrument tracht hij weer te ontdekken, (niet te construeeren) en naar voren te halen, opdat het orgel weer als een eigen individualiteit klinkt.

Wil men een meer muzikale vergelijking: de orgelbouwer is bij zijn restaureeren te vergelijken met een musicus, die componeert of improviseert in de stijl van een ouden meester, b.v. Bach of Mozart. Dit vraagt een aanpassing van een vroegere cultuur, die voor zijn eigen ontwikkeling niet anders dan vormend kan zijn. Men versta mij goed. Het gaat hier niet om een imiteeren, een doen-alsof, maar om een inleven, een zich kunnen verplaatsen, een kunnen inkomen in een andere stijl, op grond van innerlijke affiniteit hiermee. En laten we niet in oppervlakkig optimisme meenen, dat het verleden ons niets te zeggen heeft, omdat we het tegenwoordig veel beter weten. De goed-gereserveerde oude orgels maken de nieuwe instrumenten beschaamd. Zelfkennis, ook al is die pijnlijk, siert een mensch. Een tijd als de onze, die zijn evenwicht nog niet heeft gevonden, heeft eenvoudig niet het recht, eigen stempel te drukken op karaktervolle kunstwerken uit vroeger eeuwen, onverschillig of dit stempel nu Romantisch is of Neo-Barok. Elke nivelleering verarmt het leven.

Hier is zwaar gezondigd en als eenige verontschuldiging zou kunnen gelden: zij wisten niet wat zij deden, of verkeerden in de waan het orgel bruikbaar en fraaier te maken. Van de voorbeelden, die vooral in België te over zijn, noem ik het orgel in St. Goedele te Brussel uit 1729 dat bij mijn bezoek na diverse zgn. restauraties in een stemmenbestand van 48 spelen nog zegge twee vulstemmen Cornet en Fourniture overhad, die dan nog — evenals de aliquoten — op de 16-voets toonhoogte zijn gebaseerd, en met een dispositie, waarover maar beter het zwijgen kan worden toegedaan.

De restauratie, die het orgel in de Kathedraal te Brugge in 1936 onderging, is veel verheugender, al staat voor mij nog niet vast, dat de orgelbouwer zich daar, wat betreft dispositie, mensureering en intonatie, heeft ingeleefd in de begin-18de-eeuwse trant.

Men onderschatte in België toch niet de ernst van de toestand t.a.v. de oude orgels! Als het proces van afbraak of vrijwel geheele vernieuwing en moderniseering in hetzelfde tempo blijft doorgaan, zal er over eenige jaren geen

oud orgel meer over zijn (wel veel oude orgelkasten, die echter slechts het oog, maar niet het oor kunnen streelen).

Laat de orgelbouwer niet veronachtzamen het rijke studiemateriaal, dat ons in de vroegere disposities, pijpconstructie, mensuren en intonatie gegeven is! Laat hij zich hier hoeden voor te simplistische conclusies, maar bij elk orgel opnieuw tot zich laten spreken de getallenpoëzie der pijpmiddellijnen, labiumbreedten, tong- en lepelmaten, afwerking der pijpen en zooveel meer! Hij behoeft dit alles niet slaafs na te volgen (hoewel dit nog boven stijlloos nieuw werk te verkiezen zou zijn), maar kan gerust in een bijbouw zijn nieuwere gedachten vorm geven, mits het geheel maar harmonieere. Bij een orgel van Forcivil kruipe hij in de huid van Forcivil, bij een Vander Haeghen, een Van Peteghem, een Le Picard in de hunne. Hij zal zich te rijker zelf hervinden. Want, dat ook de herschepping bevredigen kan, de overvloedige praktijk onzer uitvoerende musici bewijst het.

Wij komen nu tot de *nieuwbouw*. Hoe kan de orgelbouwer daar de orgelklank opbouwen?

Primair heeft hier te staan het *doel* van het te bouwen instrument. Zal het een kerkorgel zijn, of een concertorgel, een theaterorgel, een huisorgel, een draaiorgel? In de regel beoogt de opdrachtgever een orgel, dat allereerst voor kerkelijke gebruik, maar toch ook voor het uitvoeren van de orgelliteratuur geschikt zal zijn. En dan dient het doel beslissend te zijn voor de klankopbouw. Zoo zullen als regel in een orgel voor leiding van de *gemeentezang* geëxalteerde soloregisters als overblazende fluiten en sterke strijkers, alsmede onhoorbare spelen als Aeoline, misplaatst zijn. Daarentegen zal bij deze orgels mensureering en intonatie van het Praestanten-geraamte tot in zijn vulstemmen toe, meer agressief, dus vrij krachtig en met eenige streek, moeten worden, teneinde aan de klank de noodige helderheid en intensiviteit te geven. Daarnaast is evenzeer noodig accentueering van de draagkracht, door wijde gedekten en conische stemmen. In de tongwerken dienen deze drie elementen gelijkelijk te zijn vereenigd. Met een enkele bescheiden strijker kan worden volstaan. Voor orgels ter begeleiding van kleinere *koren* en *solisten* dienen er echter meer bescheiden stemmen van vrij enge mensuur aanwezig te zijn. De gedurfde tegenstelling tussen de meer aggressieve en de meer volle stemmen zal moeten worden verzwakt: fluweelige Praestanten, ruischende vulstemmen en niet te volumineuse gedekten en fluitstemmen zijn hier noodig. *Concertorgels* zullen in de eerste plaats moeten zijn berekend op een zoo

stijlzuiver mogelijke weergave van de beste orgelmuziek sinds 1450, waarbij gerust het accent op de tijd van Bach mag vallen. Voor *huisorgels* bouwe men voort op de traditie der Roco-co-kabinetorgels, of bezige men bij te weinig ruimte en uitgesproken wenschen van de bezitters, een geraffineerd-afgewogen unit-disponering. Voor het pedaal is deze m.i. artistiek verantwoord en bruikbaar, zie Antwerpen St. Jacob (1884) en de werken van Klais. Willen *theater- en draaiorgels* hun plaats behouden, dan dient men deze op het pittige effect en kleurige contrastwerking te disponeeren en intoneeren.

Een tweede factor, waarmee de orgelbouwer tegelijk rekening houdt, is de *ruimten*, waarin het orgel komt te staan. Deze ruimten kunnen ten eerste meewerken voor de vrije klankontplooiing en-menging, maar ook tegenwerken. Het ligt niet in mijn bedoeling om op samenwerking orgelbouwer-architect of op de akoustiek in te gaan, daar dit te ver zou voeren. Wel moet gezegd, dat door schrijvers over akoustiek in de laatste tijd in te beperkende zin over de disponeerings- en mensureering-mogelijkheden in verband met de akoustiek van het gebouw is geschreven. De ervaring met oude orgels leert, dat hier groote speelruimte in het mensureeren van eng tot wijd mogelijk is. Natuurlijk heeft men in het algemeen een kleinere ruimte een kleinere dispositie en engere pijpmiddellijnen noodig en een ruimte met weinig nagalm meer intensiteit en draagkracht van het geluid. Hoe zijn de Katholieke kerken met hun groote ruimten en harde wanden hier akoustisch, wat tenminste het orgel betreft, meer voordeliger dan vele nieuwe Protestantsche kerkgebouwen met hun kleinere ruimten en absorbeerende materialen!

Verder zijn voor de klank gunstig tooncelladen (speciaal de sleepladen) en zelfs indirect een lichte mechanische toetsstructuur en overzichtelijke speeltafel, die het organische contact tusschen organist en orgel en een geacheveerd supel allen maar ten goede komen.

Voorts is men het er wel algemeen over eens, dat de verdeling van de spelen over zooveel mogelijk klavieren alleen maar van voordeel is voor de klank. Mits elk klavier een speciaal individueel karakter heeft en de klavieren onderling kunnen worden gekoppeld. Toestanden als in de Basiliek te Echternach, waar 46 stemmen over slechts 2 manualen en pedaal zijn gedistribueerd, zijn af te keuren. Ze doen denken aan gezinnen, waar de leiding over de talrijke kinderen zoek is.

Een typische controvers voor deze tijd is de

vraag, of een orgeldispositie voor polyphoon of voor homophoon spel geschikt moet zijn. Alsof deze beide tegenstellingen vormen! Wij dienen deze zinloze probleemstelling van Duitsche origine te verwerpen, daar ze ons van de eenzijdige Romantiek in de eenzijdige Neo-Barok duwt. Het gaat hier niet om een óf — óf, maar om een zooveel-als. Een goede dispositie met eigen karakter zal voldoende mogelijkheden in zich bevatten voor meer polyphoon en meer homophoon georiënteerd spel. Een betiteling «compromis-orgel» gaat hier niet op. Is het niet opmerkelijk, dat juist op de goed-geconserveerde 17de en 18de-eeuwsche orgels de orgelwerken van Mendelssohn, Schumann, Liszt, Franck en Reger zoo bijzonder fraai uitkomen? Het geheim hiervan is, dat de spelen van deze orgels karakter hebben en niet geforceerd klinken. Evenals goede muziek kent hun klank voorname zelfbeperking, en dat maakt haar klassiek, d.w.z. voor alle tijden. Orkestrale orgels en draaiorgels hebben die eigenschap niet, vandaar dat ze de naam verdienen van «orgues de barbarie».

Zooals we reeds boven ontwikkelden, is de *geest* en niet de letter van de orgelklank beslissend. Men kan uitgebreide orgeldisposities onder 't oog krijgen als in de Kathedraal te Luxemburg met 107 stemmen en Brussel Paleis van Schoone Kunsten met 79 stemmen, in de dertiger jaren gebouwd met vele antiek-klinkende registernamen, en toch aan de klank merken, dat die geest tenslotte niet leidinggevend was. Een karaktervol orgel is een conceptie die, als bij ieder kunstwerk, beslissend is tot in zijn details. Het resultaat zal een *eenheid* moeten zijn. Het is dan ook niet voor niets dat we een orgel beoordeelen naar zijn tutti, zijn «volle werk». Aan dit tutti nu moeten de volgende 3 eischen worden gesteld: 1. het tutti zij een eenheid, waarin helderheid en draagkracht van klank harmonisch zijn vereenigd. 2. het tutti vereenige in zich de verschillende individualiteiten der afzonderlijke klavieren, waarvoor ook weer het onder 1 gestelde geldt. 3. Ieder afzonderlijk klavier, ook het meestal stiefmoederlijk bedeelde pedaal, zij een eenheid van, onderling zoo rijk mogelijk geschakeerde, grondstemmen, aliquoten, vulstemmen en tongwerken. Wij kunnen deze eischen kort samenvatten in het «eenheid van de verscheidenheid», evenals een veelzijdig mensch toch een harmonische persoonlijkheid kan zijn. Zoo ook kan de orgelklank een dergelijk beeld vertoonen als de natuur b.v. te zien geeft in de bouw van planten en weefsels van het menschelijk lichaam.

Wij zijn er dus niet, met zonder meer in onze

disposities een grove tegenstelling te scheppen tusschen enge, breed-gelabieerde, laag-opgesneden snel-verlopende Praestanten eenerzijds en wijde, smal-gelabieerde, hoog en rond opgesneden en langzaam-verlopende Nachthoorns anderzijds. Zoo is er geen harmonie meer mogelijk; de Gothische orgelbouw is hier tot de uiterste grenzen gegaan. Maar juist komt het in het uitwerken van bovengenoemde 3 eischen aan op het uitbuiten van fijnere nuances en hiervoor is gedegen *technische* beheersching van de leer der orgelpijpen noodig.

Evenals het bij de vertolking van muziek op aankomt, evenzeer is deze lyriek niet mogelijk dan bij een waarlijke beheersching van de speeltechnieken, en zoo zal ook de meest aesthetisch-begaafde orgelbouwer weinig bereiken, wanneer hij niet beheerscht de vragen van akoustiek, disponeeren, samenstellen van de vulstemmen, mensureeren en intoneeren.

Daar het te ver zou voeren op een ander diep in te gaan, willen we slechts enkele concrete aanwijzingen geven, aansluitend bij een viertal eigenschappen van de orgelklank, n.l. volumen, intensiteit, helderheid en variëteit.

Volumen. Wanneer we de mensuren uit de catalogi der speciaalfabrieken van Laukhuff (Weikersheim) vergelijken met die van de orgels tusschen 1500 en 1850, dan zien we hoe de Praestanten vanaf de 2-voets hoogte te wijd zijn, daarentegen de Roerfluiten, Gedekten, Quintadena's Open fluiten en Gemshoorns te eng (soms werd getracht dit te compenseeren door smallere labia). De tongwerkbekers zijn te lang, de tongen te smal en dik, de lepels te veel beleerd. De Laukhuff-mensuren zijn typeerend voor de vooroorlogsche orgelbouw, ook in België, en hun bezwaar is, dat de toenadering tusschen de verschillende registerfamilies te groot is, zoodat de verscheidenheid in volumen teveel werd genivelleerd. Een typeerend voorbeeld, ook in de intonatie, vindt men in de St. Jacob te Gent. Zoo is het te verklaren, dat de klank van deze orgels — ook bij goede intonatie — vaak zoo eenvormig is en gauw verveelt. Natuurlijk is met een uitzwaaien naar sterk contrasteerende mensuur-excessen de orgelklank ook niet gebaat. Een meer verfijnd uitgewerkte progressie en contrapunt van orgelstemmen, diameters, labiumbreedten en tongmaten zullen die wemeling van klank moeten scheppen, die belijndheid aan draagkracht paart.

Intensiteit. Hier kunnen we leeren van de open vrijuitklinkende intonatie der oude orgels, en van het in alle klavieren uitgebouwde Praestantengeraamte. Laten wij de kracht niet zoeken in geforceerde Vioolpraestanten, Celli en

Fugara's die de orgelklanken bederven en kleverig maken. Een orgel kan nooit worden tot een strijkorkest. Hetzelfde geldt voor de tutti's, die hun kracht slechts moeten ontvangen van alles overschetterende tongwerken.

Helderheid. Aan een fijn uitgewerkte dispo-
neering en samenstelling van vulstemmen kan
men de goede smaak van een orgelbouwer ken-
nen. Hier valt in de Nederlandsche orgels meer
te genieten dan in de Belgische, waar brillante
Mixturen als b.v. te Verviers O. L. Vrouwekerk,
en Gent, St. Stephanuskerk (met zijn vermetele
19de eeuwsche cymbaal) zeldzaam zijn. Vaak
zijn hier de vulstemmen te laag en te groezelig
samengesteld (als in St. Rombaut te Mechelen
en St. Goedele te Brussel). Herhaaldelijk ont-
breken in Cornetten de 2 — en 1 3/5-voet
(Dendermonde, O. L. Vrouwekerk, Gent St. Mi-
chiel en St. Jacob, Brugge, St. Jacob, Antwer-
pen St. Jacob, Ninane) en nog meer de tertsen.
Zelfs in de Christus Koningkerk te Antwerpen,
door Klais in 1930 gebouwd, schijnt deze bang
te zijn geweest voor schittering, gezien de la-
gere samenstelling der vulstemmen. Ook ont-
moet men in België veel het octaafsgewijs re-
peteeren van vulstemmen, waarvan onduidelijk-
heid in de stemvoering het ongewild gevolg is,
men hoore de Fournitures en Cymbalen in de
Kathedraal te Doornik, de Parochiekerk te
Scherpenheuvel, Dendermonde O. L. Vrouwe,
Gent St. Nicolaas (speciaal de Fourniture),
Turnhout St. Pieter (speciaal de Cimbale). De
meeste nieuwere Cymbalen zijn ook volgens dit
principe samengesteld. Een onlogische repetitie,
nu eens met tertsen, dan weer met quinten,
trof ik bij een Cymbale te St. Hubert Basiliek
aan, een omgekeerde repetitie naar boven toe
bij de Cornet in het hoofdorgel te Antwerpen
St. Jacob. Tenslotte, veel aliquoten kunnen re-
peteerende vulstemmen niet vervangen (Brus-
sel Paleis van Schoone Kunsten). In de vulstem-
men is zoo'n fijne afbouw van de klankpyrami-
de te scheppen en is het niet juist het fijne
kantwerk van fialen en traceeringen, dat de
schoonheid van een toren zoo bijzonder doet uit-
komen?

Variëteit. Varietas delectat, en hier doel ik
niet zoozeer op verscheidenheid in registerna-
men, maar in pijpconstructie en klavierbezet-
ting. Hiertegen strijden de noodeloze doub-
lures op eenzelfde klavier, als bij het meerge-
noemde orgel te Echternach, met 4 8-voets
strijkers op het ondermanuaal, 3 8-voets fluit-
stemmen op het bovenmanuaal en 2 16-voets
strijkers op het pedaal, maar ook de 5 viervoet-
ten op het positief van Leuven St. Michiel. Ver-
der denk ik aan een positiefbezetting als te

Doornik met 10 stemmen, waarvan 2 16-voet-
ten, 7 8-voeten en 1 Clairon 4'; of de bezetting
van het Récit te Verviers O. L. Vrouwe: 6 8-
voeten en een Flageolet 1 1/3'. Grilligheden zijn
zeker te waardeeren, maar dan liever als in de
origineele dispositie van het Drijversorgel in de
kerk te Hoogstraten. Ook bij de intonatie kan
meer worden aangestuurd op verscheidenheid
van klank bij stemmen die in soort gelijk zijn.

Hiermede ben ik aan het eind gekomen van
mijn uiteenzetting over de aesthetisch-techni-
sche opbouw van de orgelklank, voorzover de-
ze door den orgelbouwer (en orgelontwerper)
geschiedt. Het heeft mij moeite gekost om niet
in technische finesse af te dalen. In de binnen-
kort te verschijnen nieuwe uitgave van A. P.
Oosterhof's Orgelbouwkunde is dit door mij
wel gedaan; wellicht biedt een nabespreking
hiertoe de gelegenheid.

Rest mij nog een opmerking te maken over
de taak die de *organist* bij deze klankopbouw
heeft. Ik doel hier op de kunst der *registratie*.
Wat is registreeren anders dan het doen van
een keuze uit het dispositiemateriaal, het op-
bouwen van kleine disposities ad hoc uit het
grootte geheel? En uiten zich hierin niet het
karakter en de mogelijkheden van den organist
op dergelijke wijze als bij den orgelbouwer in
zijn bouwwerk? Ook voor den organist geldt de
schriftuurlijke norm van het « al wat lieflijk
is en wel luidt, bedenk dat ». Dit beteekent het
zoeken naar een adaequate stijlgetrouwe regi-
stratie in de geest waarin de te spelen muziek
is bedoeld of beter gedacht. Inleving in den
componist is ook hier vereischt. Bij muziek uit
een meer verscheurd gemoed zullen krachtiger
spanningen in de klank kunnen worden gelegd,
maar men blijve streven naar de voorname be-
heersching, die binnen de gewijde ruimten past
en hoede zich voor overdreven eenzijdigheid,
opeenhoopingen van draagkrachtige of van in-
tense of van heldere stemmen, en te disharmo-
nieerende verbindingen of misbruik van orgel-
oneigene effecten als tremulant en donder. Dat
zelfs het goed crescendeeren een kunst is, weet
ieder die wel eens een generaal-crescendo heeft
moeten instellen.

De organist zij er zich van bewust, dat de ge-
loovigen niet in het godshuis aanwezig zijn om
in hun argeloos gehoor te worden gekwetst
door schrille disharmonische registercombina-
ties, die eerder een gemartelde ziel verraden
dan dat ze expressief zijn. Hij stelle zich niet
boven de gemeente als haar muzikale drillmees-
ter, maar luistere naar haar behoeften, die voor
ieder openstaand mensch reeds in de sfeer van
den eeredienst voelbaar zijn. Zulk een wissel-

Fugara's die de orgelklanken bederven en kleverig maken. Een orgel kan nooit worden tot een strijkorkest. Hetzelfde geldt voor de tutti's, die hun kracht slechts moeten ontvangen van alles overschetterende tongwerken.

Helderheid. Aan een fijn uitgewerkte disposering en samenstelling van vulstemmen kan men de goede smaak van een orgelbouwer kennen. Hier valt in de Nederlandsche orgels meer te genieten dan in de Belgische, waar brillante Mixturen als b.v. te Verviers O. L. Vrouwekerk, en Gent, St. Stephanuskerk (met zijn vermetele 19de eeuwsche cymbaal) zeldzaam zijn. Vaak zijn hier de vulstemmen te laag en te groezelig samengesteld (als in St. Rombaut te Mechelen en St Goedele te Brussel). Herhaaldelijk ontbreken in Cornetten de 2 — en 1 3/5-voet (Dendermonde, O. L. Vrouwekerk, Gent St. Michiel en St. Jacob, Brugge, St. Jacob, Antwerpen St. Jacob, Ninane) en nog meer de tertsen. Zelfs in de Christus Koningkerk te Antwerpen, door Klais in 1930 gebouwd, schijnt deze bang te zijn geweest voor schittering, gezien de lagere samenstelling der vulstemmen. Ook ontmoet men in België veel het octaafsgewijs repeteeren van vulstemmen, waarvan onduidelijkheid in de stemvoering het ongewild gevolg is, men hoore de Fournitures en Cymbalen in de Kathedraal te Doornik, de Parochiekerk te Scherpenheuvel, Dendermonde O. L. Vrouwe, Gent St. Nicolaas (speciaal de Fourniture), Turnhout St. Pieter (speciaal de Cimbel). De meeste nieuwere Cymbalen zijn ook volgens dit principe samengesteld. Een onlogische repetitie, nu eens met tertsen, dan weer met quinten, trof ik bij een Cymbale te St. Hubert Basiliek aan, een omgekeerde repetitie naar boven toe bij de Cornet in het hoofdorgel te Antwerpen St. Jacob. Tenslotte, veel aliquoten kunnen repeteerende vulstemmen niet vervangen (Brussel Paleis van Schoone Kunsten). In de vulstemmen is zoo'n fijne afbouw van de klankpyramide te scheppen en is het niet juist het fijne kantwerk van fialen en traceeringen, dat de schoonheid van een toren zoo bijzonder doet uitkomen?

Variëteit. Varietas delectat, en hier doel ik niet zoozeer op verscheidenheid in registernamen, maar in pijpconstructie en klavierbezetting. Hiertegen strijden de noodlooze dubblures op eenzelfde klavier, als bij het meerge-noemde orgel te Echternach, met 4 8-voets strijkers op het ondermanuaal, 3 8-voets fluitstemmen op het bovenmanuaal en 2 16-voets strijkers op het pedaal, maar ook de 5 viervoeten op het positief van Leuven St Michiel. Verder denk ik aan een positiefbezetting als te

Doornik met 10 stemmen, waarvan 2 16-voeten, 7 8-voeten en 1 Clairon 4'; of de bezetting ven het Récit te Verviers O. L. Vrouwe: 6 8-voeten en een Flageolet 1 1/3'. Grilligheden zijn zeker te waardeeren, maar dan liever als in de origineele dispositie van het Drijversorgel in de kerk te Hoogstraten. Ook bij de intonatie kan meer worden aangestuurd op verscheidenheid van klank bij stemmen die in soort gelijk zijn.

Hiermede ben ik aan het eind gekomen van mijn uiteenzetting over de aesthetisch-technische opbouw van de orgelklank, voorzoover deze door den orgelbouwer (en orgelontwerper) geschiedt. Het heeft mij moeite gekost om niet in technische finesse af te dalen. In de binnenkort te verschijnen nieuwe uitgave van A. P. Oosterhof's Orgelbouwkunde is dit door mij wel gedaan; wellicht biedt een nabespreking hiertoe de gelegenheid.

Rest mij nog een opmerking te maken over de taak die de *organist* bij deze klankopbouw heeft. Ik doel hier op de kunst der *registratie*. Wat is registreeren anders dan het doen van een keuze uit het dispositiemateriaal, het opbouwen van kleine disposities ad hoc uit het groote geheel? En uiten zich hierin niet het karakter en de mogelijkheden van den organist op dergelijke wijze als bij den orgelbouwer in zijn bouwwerk? Ook voor den organist geldt de schriftuurlijke norm van het « al wat lieflijk is en wel luidt, bedenk dat ». Dit beteekent het zoeken naar een adaequate stijlgetrouwe registratie in de geest waarin de te spelen muziek is bedoeld of beter gedacht. Inleving in den componist is ook hier vereischt. Bij muziek uit een meer verscheurd gemoed zullen krachtiger spanningen in de klank kunnen worden gelegd, maar men blijve streven naar de voorname beheersching, die binnen de gewijde ruimten past en hoede zich voor overdreven eenzijdigheid, opeenhoopingen van draagkrachtige of van intense of van heldere stemmen, en te disharmonieerende verbindingen of misbruik van orgel-eigene effecten als tremulant en donder. Dat zelfs het goed crescendeeren een kunst is, weet ieder die wel eens een generaal-crescendo heeft moeten instellen.

De organist zij er zich van bewust, dat de geloovigen niet in het godshuis aanwezig zijn om in hun argeloos gehoor te worden gekwetst door schrille disharmonische registercombinaties, die eerder een gemartelde ziel verraden dan dat ze expressief zijn. Hij stelle zich niet boven de gemeente als haar muzikale drillmeester, maar luistere naar haar behoeften, die voor ieder openstaand mensch reeds in de sfeer van den eeredienst voelbaar zijn. Zulk een wissel-

werking kan voor beide vruchtbaar zijn. De heerlijkste verlossing van eenzaamheid als organist zijn die oogenblikken, waarin hij zich met de geloovigen één voelt in de aanbidding Gods en hun stem mag zijn. Dit lijkt misschien in deze tijd zoo ongrijpbaar, en toch: alleen door ons geloof zullen de tijden veranderen. Daarom bidden wij, ook in ons orgelleven, als de discipelen tot Jezus: vermeerder ons het geloof!

M. A. BOUMAN.

* * *

Over het Groot Orgelconcert met G. Verschraegen als solist, gegeven in de oude Sint-Niklaaskerk op het heerlijke Cavaillé-Collorgel, zullen wij enkele persstemmen aanhalen: In « *De Linie* » door Piet Visser:

« Het spel van Gab. Verschraegen in de werken van Mozart, Franck, Liszt Reger en Flor Peeters deed ons een evenwichtige virtuositeit horen, die bezielde was met een oprecht schoonheidsgevoel. »

Aan de grote Promotor der Gentse Orgelfeesten: Oud-Senator F. van Acker, onzen diepsten dank.

« *De Gentenaar* »

Wij gaan niet in bijzonderheden treden noemens het recital van den heer Verschraegen, omdat wij meermaals de gelegenheid hadden zijn groot talent in het licht te stellen. Er was oneindig veel volk aanwezig. Deze merkwaardige auditie werd voorgezeten door Mgr. Joliet, omringd door tal van priesters en kunstenaars. De toehoorders waren zoals gewoonlijk, getroffen door den klassieken stijl en de technische vaardigheid van den uitvoerder die al de mogelijkheden van het instrument heeft weten naar voor te brengen. »

« *Het Binnenhof* » door Marius Monnikendam:

G. Verschraegen, een der meest talentvolle jongere organisten... »

« *De Maasbode* » Marius Monnikendam:

G. Verschraegen, oud-leerling van het Lemmensinstituut te Mechelen, zal in de toekomst van zich doen spreken, wijl hij onder de jongeren van België een eerste plaats reeds inneemt.

Verder ontvingen wij critieken en verslagen uit de volgende bladen:

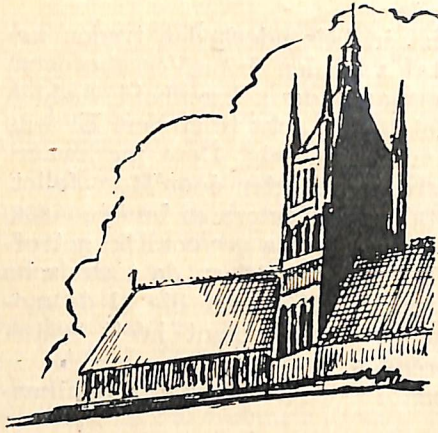
De Nieuwe Standaard, De Tijd (Nederl.), Het Laatste Nieuws, Het Nieuwsblad, Binnenhof (Nederl.), Het Voetlicht, La Libre Belgique, La Métropole, Het Volk, Vooruit, La Flandre Libérale, Het Nieuws van den Dag, l'Occident, De Gazet, La Nation Belge, La Dernière Heure en verschillende plaatselijke tijdschriften.

Het was vermoedelijk de H. Cecilia die een goed woordje voor ons gedaan had, want het weder was niet alleen gedurende den vollen dag uitstekend, doch, niemand kon een dag op voorhand zeggen dat wij in een licht kostuum op het St-Baafsplein, zouden genoten hebben van het overheerlijk beiaardconcert van Staf Nees! Dit concert was voor de meesten een veropenbaring. « Hoe is het mogelijk zulke nuances weer te geven op een beiaard! »

Er was veel volk en wij allen genoten zeer van die onvergetelijke avond.

B.D.K.

In volgend nummer « *Tweede Dag* » met Rede van Dr Vente.

Figuren uit Vlaanderens Orgelhistorie

4. Pieter en Louis Isoree.

Een ogenblik heb ik getwijfeld of de familie Isoree, waarvan tot nu toe slechts twee orgelmakers bekend zijn, wel gerekend mag worden tot de « Figuren uit Vlaanderens Orgelhistorie ». De mogelijkheid leek immers niet uitgesloten, dat de Isoree's van Waalse of Franse afkomst zijn. Hoewel het niet onomstotelijk vast staat, dat Pieter en Louis Vlaamse meesters zijn, is het toch wel zeer waarschijnlijk.

Evenals thans, kwam het ook vroeger weinig voor, dat Walen de Nederlandse taal machtig waren. Er zijn voorbeelden bekend van Waalse meesters, die in het Vlaamse land werkten, maar deze lieten hun contact, althans het technische gedeelte ervan, altijd in het Frans opstellen. Het is absoluut zeker, dat Pieter Isoree de Nederlandse taal is machtig geweest, want elke orgelmaker laat de beschrijving en de voorwaarden optekenen in een taal, die hij verstaat. Welnu, Pieter Isoree heeft orgels gebouwd, wier grootte, dispositie en constructie geheel in het Nederlands waren voorgeschreven; een van die teksten, n.l. die betreffende de bouw van een nieuw orgel in de St. Eligiuskerk te Hazebrouck, is ons bewaard gebleven. Uit het bovenstaande meen ik te mogen afleiden, dat Pieter Isoree zeker gerekend kan worden tot de « Figuren uit Vlaanderens Orgelhistorie ».

Elke schets, die ik tot nu toe voor « De Schalmey » schreef, heeft de kwaal dat ze slechts fragmenten geeft van het oeuvre der genoemde orgelmakers. Ook deze Isoree-studie lijdt ernstig aan een gebrek aan gegevens; zij is bloedarm.

De bedoeling van deze schetsen is werkelijk niet, om een biografie te geven van Vlaamse orgelmeesters; daarvoor zijn de bouwstenen veel te schaars; ik tracht slechts om die figuren uit het grijs verleden kleur te geven en ze

de belangstelling van orgellievend Vlaanderen te schenken. Misschien kan orgellievend Vlaanderen dan zelf de geheimen rondom deze oude, haast legendarische orgelmakers ontsluiten.

Om te beginnen staat de schrijfwijze van de familienaam Isoree allerm minst vast; ik ontmoette de volgende spellingen: Ysore, Ysoré, Ysoree, Isore, Isoree, Izoret, Ysere. De uitspraak was stellig Isoré. Zolang geen handtekening van Pieter of Louis is gevonden, blijft de schrijfwijze onzeker. Zelfs wanneer een handtekening bekend zou zijn, zou daarvoor nog geen zekerheid bestaan, want zelfs handtekeningen zijn aan variaties onderhevig. Een naam als die der familie Langhedul staat echter vast, omdat verschillende leden van dat geslacht hun naam gelijk schrijven.

De oudste notitie, die ik over Pieter Isoree vond, is van 21 Februari 1560. Op die datum komt hij voor in een notariële akte te Sint Omaers, als neef en meestergezel van den aldaar wonenden orgelmaker Louis de Halen; het jongste gegeven is van 1605; na 1611 vinden we alleen zijn zoon Louis. We kunnen dus gevoeglijk aannemen, dat Pieter geboren is omtrent 1535 en overleden is tussen 1605 en 1611. Pieter woonde in 1560 te St. Omaers, doch dat wil helemaal niet zeggen, dat hij ook afkomstig is van St. Omaers; tot 1573 kunnen we hem daar terugvinden; bij de bouw van een nieuw orgel te La Bassée, in 1592 blijkt hij in St. Winoksbergen te wonen, waar hij vermoedelijk tot zijn dood is gevestigd gebleven.

Zijn zoon Louis komt de eerste maal voor in het reeds genoemde La Bassée; hij ontvangt in 1592 een beloning, omdat hij het orgel, voor het voltooid was, had bespeeld. Vermoedelijk is hij omtrent 1570 geboren. Tot 1611 blijft hij wonen in St. Winoksbergen, daarna trekt hij naar Abbeville, waar men hem spoedig uit het oog verliest.

De, zeer fragmentarische, werklĳst van Pieter luidt als volgt:

1560/1, Hazebrouck, St. Eligius. Nieuw orgel. 1) Dit werk staat nog op naam van zijn oom Louis de Halen, doch daar Pieter namens zijn oom met de kerkmeesters onderhandelt, kan worden aangenomen, dat de oude meester het werk grotendeels overliet aan zijn vertrouwden meesterknecht en opvolger Pieter Isoree. De dispositie van dit orgel is, dank zij het toevalligerwijze bewaard gebleven bestek, bekend:

Dooff 8'
Octave 4'
Positie IV sterk
Cimebel III sterk.

Bordon 16'
Klein Bordon 8'
Fleute 4'
Asare (Nasard) 2½'
Kleine Quinte 1½'
Cornet discant

Trompet 8'
Kromhoorn 8'
Vox Humana 8' (Regaal)

Tremblant, Nachtegaal, Trommel. Manuaalomvang F-a »; aangehangen pedaal; alle registers op één lade.

1561, Hazebrouck, St. Eligius. 1) Reparatie van het kleine orgel in de St. Annakapel, o. a. door vernieuwing van de « cl ene cimbaelen ».

1564 en 1573, Bourbourg, St. Jan-Baptist. Reparaties en onderhoud. (2)

1571/3, Woumen bij Diksmuide. Nieuw orgel. 3) In 1571 koopt Pieter Isoree 483 pond lood van het oude orgel tegen 2 schellingen het pond, in 1573 betaalt de kerkmeester van Woumen hem 3 £ voor het onderhoud van het orgel. Hieruit blijkt dus, dat er kort voor 1571 een nieuw orgel was gebouwd, dat zeker op naam van Pieter kan worden gesteld.

1573/4, Diksmuide, St. Nicolaas. Reparatie van het nieuwe orgel (gebouwd in 1556 door Rombout van der Meulen uit Brussel) door vernieuwing van de trompet en de blaasbalgen, voorts uitbreiding met 2 nieuwe registers. Daarna heeft Pieter het onderhoud. Ook repareert hij het oude orgel in dezelfde kerk. (4)

Na 1580, Duinkerken, St. Eligius. Nieuw orgel. Slechts weinig bijzonderheden zijn tot nu toe over dit instrument bekend; het kostte £ 15000 parisis en hing tegenover de preekstoel tussen twee pilaren in het hoofdschip der kerk. (5)

1590, Atrecht, Abdij St. Vaast. 6) Voltooing van de in 1585 aangevangen werkzaamheden door den in 1589 overleden orgelmaker Jean Barbaise uit Dowaaï. Jean Barbaise had voor 1600 carolusgulden aangenomen om 1. Een nieuw instrument te bouwen in het « vieil corps des orghues ». 2. Het grote orgel « les orgues

principales assises près le dortoir » te herstellen door o. a. de blaasbalgen te vernieuwen, de tongen der registers Cornet en Trompet te vervangen en een Cimbale IV sterk bij te plaatsen en 3. Het kleine orgel in de O.L.V. Kapel van dezelfde abdijkerk weder bespeelbaar te maken. De dispositie van het nieuwe orgel luidde volgens contract, als volgt:

Devanture 8'
Double 4'
Doublette 2'
Position III rgs
Cimballe IV rgs

Bourdon 16'
Grosse Flûte 8'
Flûte d'Allemagne 4'
Nasart 2½'
Petite Quinteflute 1½'
Petit Flajollet (1')
Flûte traversière II rgs
(2½', 2')
Cornet d'Allemagne

Bombarde 16'
Trompette 8'
Voix Humaine 8'
Clairon 4'

Tambourin, Rossignol, Tremblant, 4 soufflets, Jeu de Pouchin. Manuaalomvang C-a". Aangehangen pedaal.

Het is natuurlijk niet bekend, hoever dit werk was gekomen op het ogenblik, dat Pieter Isoree het overnam. Aangezien aan hem een vrij groot bedrag wordt uitbetaald, waarvan hij ook aan de weduwe van Jean Barbaise een deel moest afstaan, lijkt het toch waarschijnlijk, dat Pieter een groot deel van de door Jean Barbaise aangenomen werkzaamheden heeft voltooid.

1592. La Bassée. Nieuw orgel. Geen bijzonderheden bekend. (7)

1593. Douai, St. Amé. Reparatie en toevoeging van een Cornet d'Allemagne. Deze Cornet d'Allemagne is de gewone, in Vlaanderen reeds lang bekende Nachthoorncornet IV-VI sterk. In 1601 werkt Pieter Isoree opnieuw in deze kerk. (8)

1597/8. Nieuwpoort, O.L.V.kerk. Reparaties en vergroting met Sifflet en Trompet. (9)

1602/5. Sint Winoksbergen, Sint Maarten. Nieuw orgel. Geen bijzonderheden bekend. (10)

Van Louis, den zoon en opvolger van Pieter Isoree is nog minder bekend.

Zoals reeds gemeld, bespeelde hij het orgel van La Bassée in 1592. 7) Als zijn vader in Nieuwpoort werkt, krijgt Louis « de sone van den annemer » een extraatje. 9) Na de dood van zijn vader vestigde hij zich te Abbeville, 11) van waaruit hij de orgels van Hazebrouck, St. Eligius (1613/4) 12) en Eu herstellde. (11)

De werklĳst der Isorees is dus niet bijster lang; althans er is nog weinig over hen bekend. En het merkwaardigste is wel, dat de disposities, die in deze studie genoemd zijn, niet eens,

ondanks hun gelijkenis, helemaal op naam van Pieter Isoree kunnen worden gesteld.

Toch laat zich uit deze disposities wel het een en ander afleiden. De Hazebrouckse dispositie valt op door het voorkomen van Cornet. Hoe sterk die Cornet was, laat zich niet vaststellen, doch naar analogie van de Cornet der Langheduls en der Brebossen mag worden aangenomen, dat deze Cornet IV-VI sterk was. Het koor van prestantregisters is volkomen modern; het bestaat uit Doof 8', Octaaf 4', Mixtuur IV sterk en Cimbels of Scherp III sterk; voorts valt de volledigheid van het wijde koor op en ook de tongwerkfamilie is rijk vertegenwoordigd. Dit bestek is, naar mijn weten, het oudste Nederlandse document, waarin de Vox Humana wordt genoemd; er wordt uitdrukkelijk in het bestek vermeld, dat dit register een regaalstem is; het is dus duidelijk, dat met dit tongspel de kortbekerige Vox Humana, die wij thans ook nog kennen, gemeend is.

Is de dispositie van Hazebrouck reeds progressief; in nog veel sterker mate is dat het geval met het orgel van de St. Vaastabdij te Atrecht (Arras).

Het plan voor dit orgel werd opgesteld buiten Pieter Isoree om, doch hij werd wel degelijk in staat geacht om dit grote werk te voltooien. Met het adjectief « groot » bedoel ik niet de omvang van het instrument, (er zijn in de 16e eeuw tal van orgels aanwijsbaar, die 2, 3 maal zo omvangrijk waren), maar de verscheidenheid van registers. Zeer moeilijk, althans voor die tijd, moet het bouwen van een Bombarde 16' geweest zijn. Waarschijnlijk had die Bombarde geen 16'-lengte; nog in 1618 trekt men het in twijfel of de aannemer van het 's Hertogenbossche orgel, niemand minder dan Matheus Langhedul, in staat zal zijn een goede Trompet 16' te bouwen: « Een bastrompet van 12 voet, dan ook soo 't mogelicke (is) natuurlyck op 16 voet te doen spreken, sal men zyn wtersten besten doen, want sulck zyn leven geen meester heeft connen doen ». 13) Frappant is ook de Flûte traversière II sterk, een voorloper van de Ruisquint (maar dan wijd); in later tijd zal in de Franse en Vlaamse orgelbouw dit register in twee afzonderlijke stemmen verdeeld worden: Nasard en Quarte de Nasard.

Het is, gezien de schaarse gegevens, moeilijk om de betekenis van Pieter Isoree te schatten. Hij is een Vlaams meester, die zijn leerjaren te St. Omaers doorbracht bij zijn oom Louis de Halen, waarschijnlijk eveneens een Vlaams meester. Als zelfstandig orgelmaker vinden we hem terug in St. Winoksbergen, dat in de eerste

half van de 16e eeuw reeds een belangrijk centrum was van Vlaamse orgelbouw; daar woonde de broeder Joris Van der Straeten, monnik van de abdij St. Winok. Na het vertrek van Louis Isoree in 1611 vestigde er zich wederom een andere orgelmaker Jules Anthoni uit Brussel, dien men ook wel aanziet voor den beroemden vervaardiger van dezelfde naam, die omstreeks 1585 het monumentale orgel der Marienkirche te Danzig maakte.

Het is op grond van de twee bekende disposities, die dan nog geeneens geheel op naam van Pieter Isoree gesteld mogen worden, niet mogelijk om Pieter te rangschikken tot de groep van Langhedul-leerlingen. Op algemenere gronden moet worden aangenomen, dat de Isorees tot de Langhedulgroep behoren; immers Pieter arbeidde in een streek, waar het wemelde van Langhedul-orgels. Verschillende van die instrumenten heeft hij door onderhoudswerkzaamheden goed gekend. Daar het werk van dit grote geslacht nu eenmaal superieur was, kan het niet anders of Pieter Isoree moet veel van de Langheduls hebben geleerd.

Tenslotte dient er op gewezen te worden, dat ook bij de familie Isoree, evenals bij zovele andere orgelmakersgeslachten, de orgelfactuur hand in hand gaat met het bespelen van het instrument. Louis was in zijn jonge jaren organist; Matheus en Michiel II Langhedul waren gerenommeerde organisten; het geslacht De Buus uit Brugge leverde den groten organist en componist Jacob De Buus en zo zijn er nog verschillende voorbeelden te noemen. Het zou navolging verdienen; ook de orgelmakers van de 20ste eeuw dienen behalve orgelfacteur ook orgelspeler te zijn.

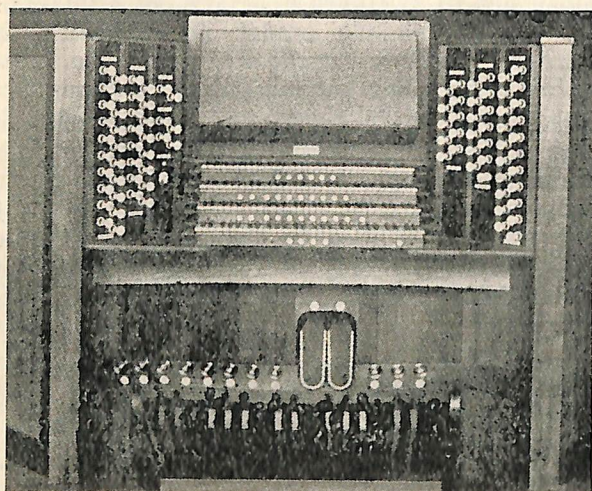
Dr. M.A. Vente.

LITERATUURLIJST.

1. Lille, Archives Départementales, G. H. 22104.
2. Bulletin du Comité flamand de France, III, p. 455.
3. W. H. James Weale, Les églises du doyenné de Dismude, p. 456-7.
4. ibidem, p. 21 seqq.
5. Victor Derode, l'église St. Eloi à Dunquerque. p. ?
6. Bulletin de la Commission départementale des monuments historiques du Pas-de-Calais, t. II, 4e livre (L900) p. 463.
7. Inventaire des Archives communales antérieures à 1790 de La Bassée, G.G. 39.
8. Lille, Archives Départementales 1 G 1479, 1486.
9. Nieuwpoort, Stadsarchief. Invent. No. 3152. Mededeling van Dr. Snick uit Nieuwpoort.
10. St. Winoksbergen (Bergues, Nord), Archives Communales G.G. 81. Rekening 1602.
11. N. Dufourcq, Esquisse d'une histoire de l'orgue en France, p. 244.
12. Hazebrouck (Nord), Archives Communales. G.G. 47. Rekening 1612-3.
13. M. A. Vente, Bouwstoffen tot de Geschiedenis van het Nederlandse orgel in de 16e eeuw, bl. 142.

Het Engelse Orgel

Over de Engelse orgelbouw is hier te lande zeer weinig bekend; men heeft wel eens gehoord van monstrueuze orgels in kathedralen, doch een Engelse dispositie is uitermate zeldzaam in Nederland. Het leek ons dus niet oninteressant een studie te wijden aan het Engelse orgel. Enkele maanden geleden ontvingen wij een zending catalogi van Engelse instrumenten, en de disposities waren dermate orkestraal-romantisch, dat wij ons van de klank maar niet al te veel voorstelden. Een bezoek aan Engeland, waarbij wij vele orgels, zowel grote als kleine, bespeelden, heeft ons echter anders doen oordelen. Het Engelse orgel vertoont een geheel eigen karakter, met totaal andere principes en grondstellingen. De orkestrale stijl van orgelbouw komt voort uit de soort orgel-

Winchester Cathedral.

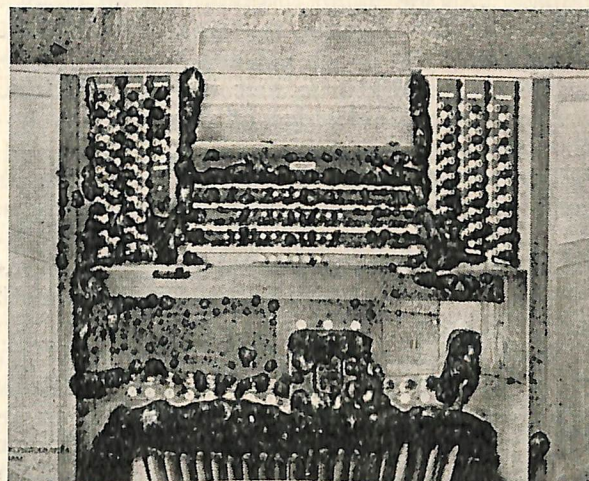
muziek, die in Engeland geliefd is.

Orgelbewerkingen van orkestwerken, militaire marsen, enz., zijn zeer in trek en worden nog regelmatig op concerten gespeeld. Het orgel wordt in Engeland als een soort éénpersoons-orkest beschouwd, en daarnaar wordt het orgelkarakter geregeld. Dit is het *eerste principe* der Eng. Orgelbouw, hetgeen zeer diep doorwerkt. Zo heeft b.v. het onvergelykelijke orgel in de Royal Albert Hall te Londen (146 reg.) een speciaal « *Orchestral Organ* », waarop zowel een zeer uitgebreid strijkers-, fluiten-, als orkesttongwerkenkoor voorkomt.

De strijkers zijn naar onze smaak niet bevredigend. Violen en Célestes zijn te zwak, meer als Aeoline geïntoneerd, terwijl de Viole

d'Orchestre eng gemensureerd en sterk geïntoneerd is, zodat een « *scheermes* » ontstaat.

De fluiten zijn zonder uitzondering prachtig; zij munten uit door een heldere, mollige klank. Zeer geliefd zijn de Claribel Flute en de Waldflute. Beiden open, hout, en met toon als Fl. Harmonique; zij zijn echter niet overblazend. De Waldflute is driehoekig van doorsnede en heeft een vrij smal labium: $\frac{1}{6}$ van de omtrek. De orkestrale tongwerken munten uit door een bijzonder « natuurgetrouwe » intonatie. Clarinet, Hobo, Fagot, Hoorn zijn in staat een nauwkeurig luisteraar in de war te brengen. In de Albert Hall bevindt zich op Orchestral Organ een Orchestral Hautboy 8', waarmee men een vergelijkende proef met een werkelijke Hobo heeft genomen. De speler nam in de Zwellkast

Tremuland bediend door zweltrede — Cambridge.

plaats en beurtelings hij en de organist bespeelden hun Hobo.

Luisteraars in de zaal raakten volkomen in de war. Het register heeft zeer enge mensuur en flauw trechtervormige bekken. Eveneens op dit orgel bevindt zich een Orchestral Trumpet 8' (hoogdruk), die de werkelijkheid zeer dicht nadert. Het *Tweede principe* betreft meer het specifieke orgelgeluid.

De Engelsen wensen « grond » in het geluid, vandaar dat een groot aantal 16' en 8' gedisponeerd wordt. Het pedaal bestaat bijna louter uit 32', 16', en een enkele 8', terwijl de 4' of Mixtuur sporadisch voorkomt.

Men disponeert in de manualen zelfs meerdere Prestanten 8 naast elkaar.

Zo heeft Westminster Abbey te Londen 3 Diapasons, Durham Cathedral 4, en Royal Albert Hall zelfs vijf! Deze Diapasons zijn alle verschillend van mensuur, sterkte en klankkarakter, terwijl de mensuurverlopen zo gekozen zijn, dat ze elkaar aanvullen. Om het geluid goed rond te krijgen, zijn de bovenlabia in- en uitwendig met een lapje dun leer beplakt; strijkende Prestanten zijn n.l. in Engeland niet geliefd. Daarvoor hebben zij een register genaamd « *Geigen* », dat overeenkomt met onze oud-Hollandse prestant.

De Mixturen worden de laatste tijd meer gedisponeerd, doch hun samenstelling is nog Romantisch. Ze worden zo ver mogelijk zonder repetitie doorgebouwd; de repetitie is alleen een technische noodzakelijkheid en geen middel om helderheid te verkrijgen. Ook de benaming der Mixturen is vreemd. De normale namen voor een Mixtuur zijn Mixture en Harmonics, terwijl ook de naam Furniture voorkomt. Een Scherp komt zeer zelden voor, en heet dan Cymbale. Ook de naam Sesquialtera komen we tegen, doch dit register is totaal verschillend van het onze: het is een gewone Mixtuur. Soms bouwt men de Mixturen met terts of septime, die dan alleen Harmonics of Sesquialtera heten.

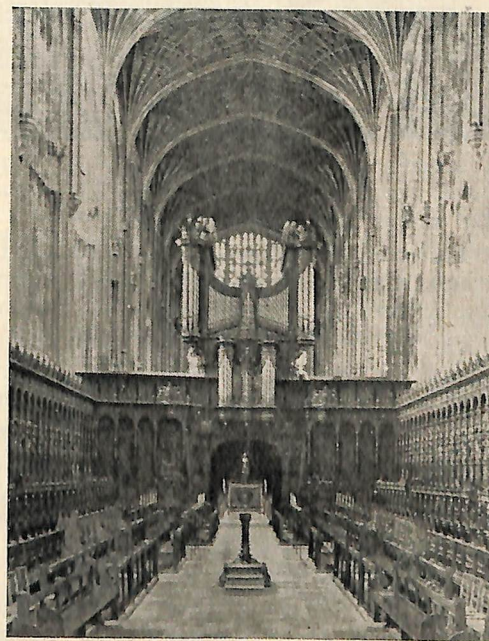
Wijde tertsregisters als Cornet kent men in Engeland niet; wat aldaar met Cornet aangeduid wordt is een niet-repeterende terstmixtuur met enge mensuur, zodat men nauwelijks hoort dat er een terts in zit. De terts heeft daar altijd enge (viool-) mensuur.

Ook de tongwerken doen mee in de strijd om « *grond* » in het geluid. Behalve de Orchestral Reeds (die meestal op lage druk spreken en op de tremulant aangesloten zijn) kent men ook nog Organ Reeds, die altijd met verhoogde druk en soms zelfs op zeer hoge druk spreken. Dit is niet gedaan om een buitengewoon sterke toon te krijgen, doch om het geluid minder snijgend en ronder te maken. Dergelijke hoornachtige tongwerken worden altijd op Hoofdwerk (Great), solo, en pedaal gedisponeerd. Op Swell treffen wij meer normale trompetten aan, die toch altijd iets hogere druk hebben, meestal 140 mm. De Trombas spreken op 240 mm., terwijl de Tubas en de pedaal-Ophicleide nog hogere druk hebben. Zo staan op het Bombard organ (What is in a name!) van de Albert Hall drie Tubas met 675 mm. druk!! Deze 16', 8' en 4' zijn schitterend rond van toon, buitengewoon sterk, doch niet opdringerig of geëxalteerd. De pedaal-tongwerken zijn zeldzaam duidelijk en vast van klank.

De 32' spreekt even vlug en duidelijk als onze 8'. Deze zeer zware tongwerken worden

meestal doorslaand gebouwd. Ook bij de opslaande tongen is op het tongeinde een stukje lood gevestigd. Opmerkelijk is het, dat de Engelse tongwerken zeer goed stemming houden. Als typische bijzonderheid zij hier vermeld, dat de hoogdrukpijpen met een sterke veer op hun plaats gehouden worden, omdat er anders gevaar bestaat dat ze de lucht in vliegen.

Het *derde principe*, de onderlinge dynamische verhouding der manualen, is ook zeer verschillend van het onze. Maken wij een sterk hoofdwerk en een sterk positief als tegenhanger hiervan (op hogere ligging), in Engeland kent men maar één sterk labiaalstemmenklavier: Great Organ. Dit wordt altijd (bij meer dan 2 manualen) als manuaal 2 gebouwd. Het daaronder liggende klavier is Choir, een zacht manuaal, speciaal voor koorbegeleiding. Het is met zachte stemmen bezet, staat meestal niet in zwelkast en mist vaak zelfs een tongwerk, zodat wij aan zo'n klavier « niets hebben ». Swell kan onmogelijk met Great wedijveren, omdat het in zwelkast geplaatst is. Solo kunnen we niet rekenen, omdat het geheel door zware tongwerken overheerst wordt. Zo kunnen we zeggen dat het Engelse orgel maar één sterk klavier heeft, hetgeen bij polyfoonwerk zeker een nadeel genoemd kan worden. In Engeland voelt men dit echter niet, daar Bach, enz. op romantische wijze vertolkt wordt. Dit principe is uit alles te concluderen: ook de winddrukken worden er naar geregeld. Het sterkst is nog Swell, dat rijk met grondstem-

Kings' College, Cambridge.

men, meestal ook een Mixtuur, bedeed wordt, en de karakteristieke drie Trumpets (16', 8'; 4'); heeft, en ook nog een lagere-druk Hobo. De Octaaf 4' van Swell of Choir wordt meestal Gemshorn genoemd, terwijl onze Gemshoorn of Baarpijp onbekend is. Solo, vaak met een Bombard-division (buiten zwelkast), is bezet met enkele overblazende fluiten en solo-strijkers, en orkestrale tongwerken. De tongwerken staan in de zwelkast altijd vooraan, daar ze daar beter uitklinken kunnen. De werking van de zwelkasten is buitengewoon goed: FF kan tot op PP afgedempt worden.

Tremulanten met variabele slag komen ook voor, bediend door een zweltrede (zie foto). Ook het *technische deel* is zeer typisch. Meestal is Electro-pneumatiek in gebruik, terwijl altijd sleepladen gebouwd worden. (Die zijn in Engeland nooit uit de mode geweest). De speel tafels zijn zeer overzichtelijk, en volgens standaard van de R.C.O. ingericht. Zoals te zien

zijn er alleen trekknoppen, geplaatst in verticale rijen, onder een hoek van 45° op de klavieren. Combinatiepistons zijn tussen de manualen geplaatst en werken op ieder klavier afzonderlijk, doch kunnen gekoppeld worden. Vrije combinaties zijn onbekend; zeer algemeen is wat wij noemen Registerprolongement. Handig is, dat de pistons op de handknoppen werken, zodat naar believen stemmen toegevoegd of uitgeschakeld kunnen worden.

Het is zeer jammer dat wij, door plaatsgebrek gedrongen, niet verder over deze technische details kunnen uitweiden, daar dit alles zeer speciaal Engels is. Wij kunnen besluiten met de conclusie, dat de Engelse orgelbouw karaktervol en zeer soliede is.

Amsterdam,

Hans Straatman.

Boekbespreking

Musiek in Suid-Afrika, Jan BOUWS. — Uitgave «Voorland», Brugge. P.C. 118.561; 68,— fr.

Alhoewel besprekingen over algemeen muzikale onderwerpen niet zo geschikt zijn voor ons tijdschrift, en de titel van onderhavig werk wel duidelijk wijst op een algemeen muzikale inhoud, ruimen wij toch, en met groot genoegen, een plaatsje voor dit sympathiek werk

Wanneer ik er voor mezelf, geen bijzondere aandacht op vestig zou die taal — het Zuid-Afrikaans — het eerlijk recenseren van dit boek zeer bemoeilijken. Eerstens die mooie, pittige taal en nog de eenvoudige, boeiende verteltrant van dit «oorsig van die Suid-Afrikaanse muziklewe» is zo treffend, dat men zich daarin zou gaan vermeien ten koste van de behandelde materie. Het boek leest vlot en is spannend als een werkelijk verhaal. Het geeft ons een overzicht van het religieuze-, als profane muzikleven, vanaf het eenvoudig psalmen zingen, met of zonder vioolspel, of «met viool en klarinet all' unison», tot de oratorio's en orkestwerken van grote allure. Vooral merkwaardig is de behandeling van het volkslied.

Voor ons echter is het meest belangrijk, de korte verwijzingen naar perioden uit de orgelgeschiedenis in Suid-Afrika, te beginnen «van die stigting onder Jan van Riebeeck, 1652 tot in de huidige tijd».

In het eerste tijdperk is er, om begrijpelijke redenen, slechts sprake over «gesang in die kerk sonder orrel».

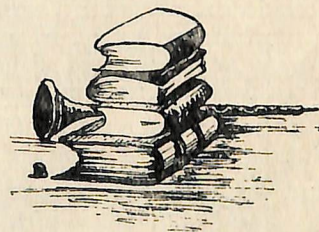
In 1720 verzamelen de inwoners van Kaapstad de nodige gelden voor «een orrel in de kerk» dat er slechts komt in 1737: een kamerorrel met tien tot twaalf registers «van die dogter van Goewerneur De la Fontaine.» Verder citeert Jan Bouws een Kaapse orrelbouwer uit het einde van de XVIIIe eeuw, Johannes L. Hodderson; in de XIXe eeuw een Engels orrelmeester

Hitchcock (een voorzaat van de filmregisseur Hitchcock?)

De gegevens over de orgels zelf zijn zeer schaars, wat ook niet van dergelijke opgave kon vereist worden. Wel vermeldt Jan Bouws het orrel van die Stadszaal in Johannesburg als het belangrijkste van die land. Het werd in 1916 gebouwd en heeft vier manualen met pedaal.

In de «Biografiese Aantekenings» komen verscheidene «orrellisten» aan de beurt met vermelding van hun ambtelijk- of compositorisch werk. Vernoemen wij o.m. Gerrit Bon die een orrelkonserter schreef. Petrus Lemmer, W. J. Van Oosten, Van Velde, J. S. en Sept. de Villiers. Het boek van Jan Bouws heeft ons oud verlangen, de orgelbeweging in Zuid-Afrika grondiger te leren kennen, aangescherpt. Het heeft de grote verdienste, in het algemeen, een overzicht gegeven te hebben van de Muziekhistorie van Suid-Afrika, een overzicht dat niet de pretentie heeft diep te zijn, noch volledig, doch dat ondertussen krachtig aan het eigenlijk doel «te overzien» beantwoordt. Het is een werk dat met liefde geschreven, voor elk musicus, door elk liefhebber, met een diepe belangstelling en graagte zal gelezen worden.

De Uitgave van «Musiek in Suid-Afrika» behoudt de stijl van het werk: prettig en degelijk. B.

Orgels in Katholiek Amsterdam

IV. - DE « MOZES » (2).

In de negentiende eeuw maakte de « Mozes » dezelfde kerkmuzikale crisis door, die we overal aantreffen. Het was een tijd van vernedering, waaruit de Kerkmuziek slechts met de grootste inspanning is herrezen. Het is waar, er werd gemusiceerd in alle kerken, en in de « Mozes » mogelijk wel het allermeeest. Het koor, naar de zeden destijds telde het ook vrouwen onder zijn leden, en het orkest voerde missen uit van Haydn, Mozart, Beethoven, Vogler, Schubert, Schumann, Cherubini, Weber; terwijl Liszt, die in 1866 met zijn dochter Cosima, de latere vrouw van Richard Wagner, de « Mozes » met een bezoek vereerde, op de partituur van zijn *Männer-Messe* schreef: « Exécutede selon mon cœur sous la direction de M.-H.J.J. van Bree ». Liszt zelf speelde de harppartij op een piano. Het was, om met Dr. Kat te spreken: « de tijd der groote missen ».

Maar het was ook de tijd, dat er een gebod van den Ordinarius van het Bisdóm kwam, waarbij de medewerking van vrouwen en orkesten in de kerken moest ophouden. Het beroemde Mozes-koor was aanvankelijk de kluts kwijt. Het orgel was, oordeelde men, berekend op de hulp van het orkest en dus... Maar voor den Pastoor, « Vaër » Burgmeyer was rond 1867 dit dilemma aanleiding, om orkest en schuilkerkorgel te vervangen door een beter en groter instrument. Het meer dan tachtig jaar oude orgel vertoonde ouderdomskwalen, en de vooruitstrevende pastoor beraamde middelen ter vervanging. Hij stelde een commissie samen die voor de financiën zou zorgen, er werden orgelbouwers geraadpleegd, er werd raad ingewonnen, raad gegeven... en ook hier bleek de goede raad duur. De beste raad kwam van een aanvankelijk pseudonymus, die zich, in een Latijns schrijven aan den Pastoor, Eubulus noemde en die zinspeelde op vernieuwingen in den orgelbouw, welke van groot belang waren voor de toekomst: « Niet de luimen van een organist mochten den doorslag geven; organisten gaan voorbij, orgels blijven wachten op den bekwaamen kunstenaar ». En hij waarschuwde ernstig tegen beperkte restauraties. Kort daarop maakte hij zich bekend: het was de Franse consul Charles Philbert.

In die tijd arbeidde de Franse orgelbouwer Cavaillé-Coll. aan het orgel van de Nôtre-Dame van Parijs en had hij reeds de organistenwereld in bewondering gebracht voor zijn instru-

Het front van de Mozes te Amsterdam.

menten te St. Denis, en te Parijs in de Madeleine, S. Vincentius, S. Sulpice. Bovendien was zijn werk bekend uit enkele geschriften, die ook hier te lande gretig werden gelezen.

Met een ongekennde ruimhartigheid, die den kunstenaar Cavaillé-Coll. tekende en sierde, had deze zijn nieuwe vindingen steeds beschikbaar gesteld voor elkeen, zonder er patentrechten voor te vragen. Het zou dus van de zijde van Cavaillé-Coll. geen moeilijkheden hebben opgeleverd, zo men te Amsterdam zijn werkwijze eenvoudig had gecopieerd. En de vernieuwingen die Cavaillé-Coll. in de orgelbouw aangebracht had, waren interessant genoeg om toe te passen, zodat het voor vooruitstrevende orgelliefhebbers aantrekkelijk zou zijn, nu eens iets geheel nieuws te hebben met weinig moeite. Men had het immers maar voor het kopiëren! De brief van Eubulus kan zulke gedachten hebben gewekt, want hij waarschuwt (in een eigen vertaling), tegen « het koppig zotteklap van eenige aan ouderwetsche trantjes verslaafde menschen. » Ook zou zijn schrijven de mening kunnen doen postvatten, dat hij de toenmalige orgelbouw miskende, waar hij schrijft: « ... nooit genoeg te roskammen is die louter chineesche en dwaas-hoogmoedige voorliefde voor inheemschen werktrant, terwijl overal zulke voortreffelijke voorbeelden zoo kort bij de hand zijn. »

Ernstiger nog kan men vermoeden, dat hier de buitenlandse industrie zou bevoordeeld worden ten koste van de inheemse, want de brief-

schrijver was... Consul van Frankrijk. Hij had zich reeds lang toegelegd op de orgelbouw en was bevriend met Cavaillé-Coll. Philbert had echter eenzelfde ruimheid van opvatting als de Franse meester en, daar hij reeds in contact stond met den Nederlandsen orgelbouwer Adema, had hij dezen reeds aangespoord om toch vooral kennis te nemen van de werkwijze en de vindingen van Cavaillé-Coll. Adema had het vak geleerd in Mechelen en Sint-Niklaas en was sinds 1866 in Amsterdam gevestigd. Philbert liet het niet bij woorden, maar werkte met hem samen om, voortbouwend op zijn Franse ervaringen, een Franse tak te enten op de Nederlandse stam, die hij hoog achtte om zijn deugdelijkheid. Gedurig namen Philbert en Adema proeven met pijpen, met conducten, met balgjes voor een pneumatische hefboom...

De goede raad van Eubulus-Philbert aan het kerkbestuur zou veel geld gaan kosten, omdat de consequentie ervan was, een geheel nieuw orgel te bouwen. De commissie kreeg dus tot taak om de benodigde 28.000 gulden bijeen te brengen. En zo werd in 1869 aan de Gebroeders Adema opgedragen het eerste gedeelte te bouwen. Op 11 Augustus 1869 schreef Philbert aan Adema: «... de stellige en ernstige bedoeling van raad (= kerkbestuur) en commissie is en was altijd onbekrompen zich al de mogelijke opofferingen en zelfs moeilijkheden te getroosten om terdege uitmuntend werk te bekomen en vooral nut van al de nieuwere vorderingen van de kunst te trekken ... » Philbert had met het commissie-lid van Ogtrop een langdurige onderhandeling en hij bericht daarvan aan Adema: «-... de Gebroeders Adema moeten wel voor het oog houden, dat wij (d.i. de commissie) niets twijfelachtigs en niets ouderwetsch willen, maar iets dat tegen alle kritiek bestand en op de hoogte van den tijd. Nu, moet er (geld) bijgepast worden, er is wel weg toe, want ofschoon wij geen onnutte uitgaven wenschen, wij willen van ons kant alles doen, om aan het beoogde doel te geraken.... Nu kwam het over de nieuwere kunstmiddelen.... Hij (= v. O.) was reeds genoeg ingenomen met de harmonische stemmen.... Ik stelde hem verschillende goed uitgewerkte voorbeelden voor oogen van hetgeen men met combinatiepedalen, koppelingstreeden en zoo voorts kon bekomen en deed hem buitendien de gronden beseffen die de verdeling van wind en verschillende drukkingen ten hoogste voordeelig voor de intoneering en stemming maakten. Voorts drukte ik op de noodzakelijkheid om niets daaromtrent van de meening van aan zulke vreemde en van de behandeling ervan onkundige organisten (af te

laten hangen). Hier kwam hij mij zelf tegemoet en verklaarde dat men zich geenszins te bekreunen had met de grillen van den eenen of den anderen en dat het teregt gezegd was (door Eubulus) dat de organisten moesten zich naar de voorderingen van de (orgelbouw-) kunst plooiën en niet de kunst naar de organisten vooral van zeer middelmatige.»

We hebben hier Philbert's brief zo uitvoerig aangehaald, om daardoor aan te tonen, dat een dusdanige breedheid van opvatting bij een opdrachtgever een eerste vereiste is om zeker te zijn, dat de orgelbouwer een instrument zal leveren dat aan de eisen van deugdelijkheid en schoonheid zal voldoen.

Zo gaf Philbert zijn beste krachten aan het werk. Tijdens de bouw nam hij met Adema gedurig proeven. Adema maakte zelf de pijpen en Philbert was er steeds op bedacht, om het orgel zoo gaaf mogelijk te doen zijn. «Het zoude mij» — luidt een brief van 19 Augustus 1869 — «veel genoegen doen, indien ge wildet ook eene proeve nemen met eene middelbare mensuur tuschen Clarabella die te dik en Violino die veel te nauw is voor zulk een klavier..... Ik heb het intusschen op een tabelletje gebragt, te gelijk met de Clarabella en het Violino. Ge zult er de boven en onder-diameters in vinden voor al de C's..... Het zoude mij in uw eigen belang, niet minder dan in het belang van mijn eigene vorming den grootsten genoegen doen, dat gij die proeven met veel zorg wildet behandelen. Er kan ook daarin een kiem liggen, om nog iets nieuws bij de andere verdiensten van uw werk te voegen.»

Volgens Frans systeem werden de windladen met dubbele windkasten gemaakt, zodat op ieder klavier grond- en tong- plus vulstemmen gescheiden werden. Er werd «een gesepareerde en differente winddruk toegepast, ter voorkoming van windziekte en alternatie.» In de dispositie werden overblazende fluiten opgenomen, zelfs tot driemaal overblazend, «erwijl de tongwerken volgens Frans systeem werden veroordigd. De speeltafel kwam vrij van het orgel te staan. Dit waren alle opzienbare vernieuwingen in Nederland.

Maar er was nog een andere «nieuwigheid»: het eerste manuaal kreeg een pneumatische hefboom. Er werd door Nederlandse orgelbouwers tegen deze vinding — die toch al van 1832 was — bezwaar gemaakt. Men achtte deze «in ons land alleen uitvoerbaar voor groote orgels, die in ruime en drooge gebouwen gesteld worden.» Aldus schreef nog in 1875 een der grote Nederlandse orgelbouwers aan een collega.

Orgelbouwer en adviseur hadden van dit or-

gel waarlijk geen winstobject gemaakt. « Voor-
eerst », schrijven de orgelbouwers, « in de hoop
dat die op groote schaal bewerkstelligde invoer-
ring van de nieuwere verbeteringen eener lang
gewenschte en dringend noodzakelijke impulsie
aan de tot heden toe in Nederland zeer achter-
stallige kunst van orgelbouw zal geven. »

Zo kwam in innige samenwerking met Phil-
bert het orgel tot stand en werd het op 30
April 1871 plechtig ingespeeld door Alphons
Mailly van Brussel met werken van Mendels-
sohn, Bach, Händel, Mailly en Fr. Lux.

Het orgel had nu deze dispositie:

Hoofdman.. grondstemmen, vulstemmen en tongwerken:

Principaal 16'	Diapason (overbl.) 8'
Gedekt 16'	Diapason (overbl.) 8'
Principaal 8'	Cornet 8', 3-5 st.
Portunaal 8'	Ripieno 1½', 2 st.
Gedekt 8'	Baryton 16'
Quint 5½'	Trompet 8'
Principaal 4'	Trompet 4'
Principaal 2'	
Mixtuur 2½, 4-7 st.	

Positief:	
Viool 16'	Quintviool 2½'
Viool 8'	Viool 2'
Salicionaal 8'	Mixtuur 1½', 2-6 st.
Gedekt 8'	Fagot 16'
Viool 4'	Engelsche hoorn
Gedekt 4'	— Hobo — 8'

Reciet:	
Quintadeen 16'	Quintfluit 2½'
Violoncel 8'	Piccolo (ov.) 2'
Fluit (ov.) 8'	Terts 1¾'
Violino 4'	Mixtuur (ov.) 8'
Dwarsfluit 4'	Clarinet 8'

Pedaal:	
Contrabas 16'	Bazuin 16'
Gedekt 16'	Trompet 8'
Openbas 8'	Trompet 4'
Openbas 4'	

Koppelingen: P-I; P-II; II-I; III-I, III-II; Tremolo-Re-
ciet. Frondst.-I; Vulst.-I; Gr.-II; V.-II; Gr.-III; V.-III;
Gr.-Ped.; V.-(+Tongw.) Ped.

Zwelkast voor Positief en Reciet gezamenlijk.

Een zachte tremulant voor Celestis — zweving op het
Positief.

Toch waren de voor dien tijd opzienbare
nieuwigheden niet ontsproten aan de zucht tot
vernieuwing alleen. Dat men het oude wist te
waarderen, bleek al aanstonds, toen voor de
versiering van het nieuwe front een groot deel
— o.a. de dragende Engelen-figuren onder de
frontpijpen en de relief-figuren van het mid-
denstuk van het oud schuilkerkorgel werden ge-
bruikt.

In 1878 werden enkele registers op het Posi-
tief en Reciet gewijzigd (welke wijziging in
1938 weer werd teniet gedaan) en in 1887 kreeg
de uitbreiding zijn beslag met het aanbrengen
van nog vier registers op het *Pedaal* (t. w. Sub-
bas 32', Openbas 16', Quintbas 10 2/3' en Vio-
loncel 8'). Bovendien kregen ook het tweede
manuaal en het pedaal een pneumatische hef-
boom.

Ook deze vergroting geschiedde in nauwe sa-
menwerking met Philbert als adviseur en into-
nateur.

Het jaar 1910 bracht een electrische wind-
voorziening, terwijl het orgel in 1908 ontsnapt
was aan een dreigend plan tot romantisering,
zoals de mode van die dagen meebracht. In 1938
herkreeg het Positief zijn oude gedaante.

Het orgel van « De Mozes » behoort tot de
schoonste van ons land, het bezit een verras-
sende egaliteit van intonatie; het vol orgel
heeft een krachtig, helder geluid; de zachte spe-
len, vooral het violen-koor, bezitten een fluwe-
lig timbre.

De reputatie van het orgel was dan ook in-
ternationaal. Bij de inspelings verscheen in het
Duitse orgeltijdschrift « Urania » een lovende
beschrijving van de hand van H. J. C. Heck-
mann. In 1874 vertoefde de oud-organist van
Exeter-college te Oxford, Scotson Clark te Am-
sterdam. Na verschillende instrumenten in de
stad te hebben beproefd, koos hij het orgel van
de Mozes voor zijn groot concert. Cavallé-Coll
roemde vooral de prestanten, terwijl ook Wi-
dor en Saint-Saëns, die het bespeeld hadden, vol
lof waren over dit grote werk, dat ook nu nog
niets van zijn schoonheid heeft ingeboet.

Piet Visser.

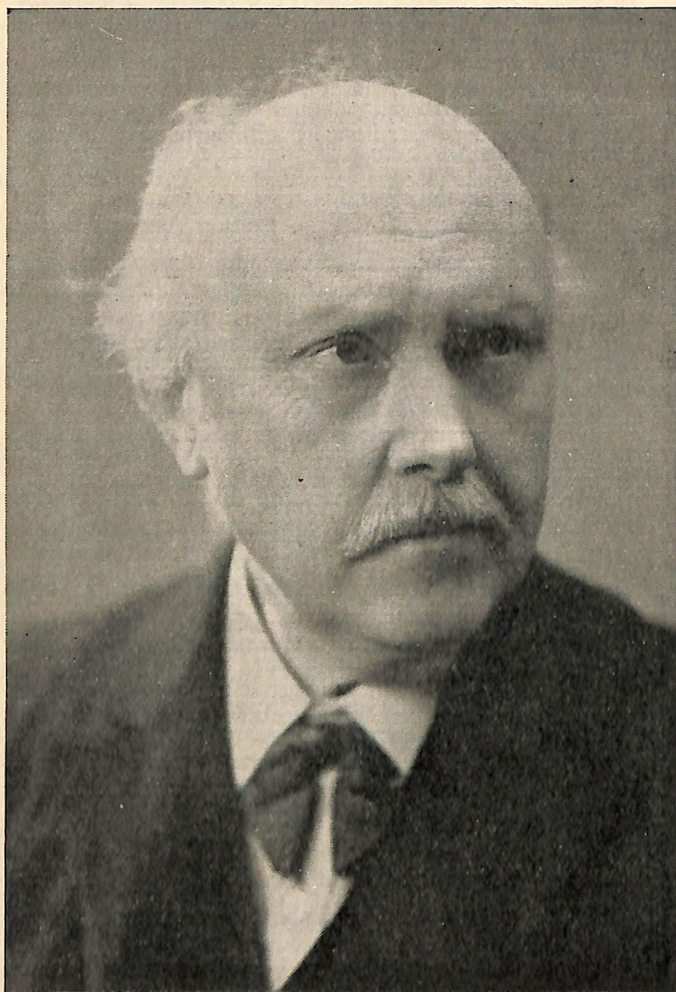
KERKORGEL

DOOR OMSTANDIGHEDEN TE KOOP EEN ELECTRISCH PNEUMATISCH KERKORGEL

Het orgel bevat 2 klavieren en vrij pedaal en 13 spelen. Het instrument is
van eerste kwaliteit en wordt onder garantie geleverd. Brieven aan bureau
van « DE SCHALMEI ».

In Memoriam

Vreemde mensen droegen daarpas den Heer Cyriel Van Den Abeele naar zijn laatste rustplaats. De grote organist, op het grote Franck-orgel.

G. Verschraegen speelde werken van Franck

gedurende de plechtige lijkdienst. En... wij hebben onwillekeurig gedacht aan Franck wanneer wij aan zijn open graf stonden met zes mensen die geen bijzondere vrienden of leerlingen waren van den groten dode. Zes Schalmeiers stonden voor het open graf en wisten niets te zeggen als afscheid aan den schonen, edelen mens die heenging, omdat zij hadden gemeend dat vrienden of medewerkers van hem dit zouden doen. Wij stonden daar met lege handen en gesloten mond omdat wij wachtten naar iemand die zou zeggen: « Cyriel, vriend,, wij zullen u zeer missen. » naar iemand die zou zeggen : « Wij kenden u als een schoon en goed mens, u waart een stuk uit ons leven, u heeft gewerkt aan den roem der goede Gentse stede, u leefde een halve eeuw voor den dienst van God, voor den dienst van de Kerk, uw heengaan zal een grote leemte slaan in ons hart.

Doch het was er zeer stil bij dat open graf, er was niemand om een woordje van afscheid en wederzien te zeggen. En... wij dachten aan César Franck, waarvan allen met verontwaardiging het laatste heengaan hebben gelezen! Ook Van Den Abeele was een groot figuur in de orgelbeweging van ons land, hij was zoniet de beste dan toch een der allerbeste improvisatoren. Zijn leven was een heel programma, een programma in de grootste nederigheid en met de grootste zorg afgewerkt.

Met een zekere fierheid denken wij eraan hoe zijn zwanenzang hoe, zijn laatste improvisatie op het beroemd orgel, gewijd was aan « De Schalmei » aan de Gentse Orgelfeesten.

« De Schalmei » stond het allerlaatst bij hem aan het graf: twee generaties worden aan mekaar geknoopt met een laatste dienstbetoon. Wij danken er Hem om en zullen hem niet vergeten in deze trouwelose wereld.

De Schalmei.

ORGELLITERATUUR

NIEUWE ORGELMUZIEK.

Deux Esquisses, op. 41, Marcel DUPRE, édition Bornemann, Parijs.

Deze twee schetsen zijn bestemd voor het concert-orgel en kenmerken zich door een zeer virtuozen stijl. Het eerste thema van de **1e schets** in mi klein, toevertrouwd aan de Bourdon 8' en terts 13/5 van het Positief, onderschraagd door de Salicional 8' in de linker hand op het Gr. O. dialogueert op zeer gelukkige wijze met een tweede motief van bijkomend belang in de voix céleste kleur. Het is een geestige «Satz» die haar effect niet zal missen bij het publiek, vooral wanneer het met de nodige lenigheid en op pittige manier zal voorgedragen worden. — Een prettig «divertimento» in den loop van een modern programma.

Nummer twee is een bravourwerk voor vol spel. Met zijn «tarantelle» karakter is dit beslist een meeslepend stuk om een concertzaal te veroveren. Het motorisch element speelt de hoofdrol in dit «perpetuum mobile» stuk. Het is een dynamisch werk dat meer van een concertstudie heeft dan van de finale ener symphonie. Op den duur gaat het alijdurend staccatospel wel iets vervelen en lijkt de natuur van het orgel enigszins geweld aangedaan. Onze concertorganisten zullen er een kluijfe naar hun tand in vinden.

Neuf préludes pour grand orgue, Darius MILHAUD. — Edition Heugel, Parijs.

Wij zagen vroeger eens een sonate voor orgel (in handschrift) van denzelfden componist die het helemaal «niet deed» op het orgel. Deze negen preluden zijn veel beter gedacht voor het instrument en klinken uitstekend. Ze zijn technisch gemakkelijk; ook bevattelijk gecomponeerd en beslaan slechts één of twee bladzijden per stuk. Er is verscheidenheid in uitbeelding en inhoud en de muzikale substantie is niet gecompliceerd. Conservatieve oren zullen soms even opschrikken bij dissonanten die agressief voorkomen doch... ook dat gaat wel over. De geschiedenis der muziek heeft bewezen dat het begrip dissonant zeer relatief is. Het is meer een kwestie van opvoeding.

De registratie werd zorgvuldig geannoteerd door Henriette Roget. Fl. P.

Duo's en Trio's voor eerstbeginnenden in het Orgelspel door Hennie SCHOUTEN. — Uitgeverij H. J. Paris, Amsterdam.

Wij hebben Habert, of Lemmens, Best, Clemens enz., doorworsteld, deze uitgaven hebben echter deze handicap dat zij dikwijls langdradig uitgesponnen zijn. Ik bedoel daarmee niet dat de oefeningen op zich zelf niet praktisch zouden zijn, doch dat zij van de leerling een te

langdurige, eenzijdige oefentijd vergen vooraleer zij een voorzichtige stap kunnen wagen in de eigenlijke orgelliteratuur. Daardoor hebben zij over 't algemeen die fout, dat zij ongeleid, in de literatuur snuffelen, buiten het studiemateriaal, en bijgevolg niets van beiden goed spelen. Dit is een normaal verschijnsel. Het nieuwe werk van Hennie Schouten brengt op dit gebied verbetering, en toch blijft het geleidelijk: tweestemmig, driestemmig, pedaal + linker-, pedaal + rechter, pedaal + beide handen. In het pedaal eerst met tip en later samen met hiel. Over de oefeningen afzonderlijk willen wij geen oordeel vellen vooraleer wij er een grondige studie van maakten bij de leerlingen. Wij kunnen echter wel toezeggen dat wij de methode in gebruik zullen nemen, gezien de algemene degelijkheid ervan. Hennie Schouten heeft bewezen met zijn «Techniek van het Orgelspel» en met de aanvullende «Duo's en Trio's» een bevoegd theoreticus en gedegen vakman te zijn. Zou een licht modern toontje niet rationeler opvoeden, in onze tijd? Zeer aanbevolen studieboek. G. V.

Concerto g minore, Antonio VIVALDI. — Voor orgel bewerkt door Paul ERALY. — Edition Heuwelmeijer, Amsterdam.

Het is alleszins een uiterst delicaat werk, de transcriptie van orkestwerken voor orgel, vooral wanneer die orkestwerken geschreven werden door grote meesters, vooral wanneer meesters als Bach hetzelfde hebben voorgedaan op een zulk meesterlijke wijze dat men zich gaat afvragen wat het meest kunstige is, het oorspronkelijke — of het overgeschreven werk.

Onderhavig werk hebben wij in eerste uitvoering gehoord langs de Radio, gespeeld door Paul Eraly zelf, en het heeft ons getroffen hoe merkwaardig heerlijk het klinkt op het orgel. Ik durf haast zeggen dat het beter klonk als het visuele beeld van de transcriptie zelf zou laten vermoeden. B.v. de vele gevallen van opeenvolgende sextengangen in éne hand, uitgevoerd in een tempo als Allegro 96 voor een vierde noot, of Allegro 176 voor een achtste noot! lijkt ons volstrekt onorganistiek, ja zelfs onuitvoerbaar in zijn ware gedaante. Zie bv. maat 26 van deel 3. Verder maat 28 komt me zeer moeilijk speelbaar voor en kon wellicht lichter behandeld zijn. Deze opmerkingen willen echter geen afbreuk doen aan de verdienste van Paul Eraly die de orgelliteratuur verrijkt heeft met een groot werk, doch het is een logisch besluit dat alleen een zeer bedreven organist dit Concerto goed zal uitvoeren, temeer daar de opmerkingen die wij aanduiden zeer veelvuldig in het werk voorkomen. Inmiddels zal elk concorderend organist er een dankbaar concertnummer in vinden.

De zeer keurige uitgave van de Edition Heuwelmeijer zal haast spreekwoordelijk worden! B.

SCHALMEIERS!! AANDACHT! Vergeet niet uw abonnement op «De Schalmei» te vernieuwen! Het jaar 1947 moet een intens werkjaar worden voor de orgelbeweging! Organisten, Orgelbouwers, Orgelcomponisten, Orgelvrienden, ons werk is voor u, wij zullen u verdedigen, uw kunst doen waarderen, uw werken helpen verspreiden! Doch in ons huisgezin kan de liefde niet van één kant komen, wij rekenen op uw kleine abonnementsvergoeding, wij rekenen op uwe advertenties, wij rekenen op de morele steun van alle orgelvrienden! Stelt niet uit! Spreekt over «De Schalmei» bij vrienden en liefhebbers! Hoeveel abonnés kunt u niet maken in uw onmiddellijke omgeving? Onze grootste Propagandist voor het jaar 1946 was een Noord-Nederlander: Nico Zeyen! Zeer hartelijk gefeliciteerd voor het prachtig werk dat hij deed ten bate van de orgelbeweging! 22 abonnementen heeft hij aangeworven! Wie volgt hem na? Ziet op de eerste bl. ons P.C. nummer en stelt niet uit!!

Mixturen

♦ **Het Orgelmuseum.** — Wij kunnen met vreugde melden dat het plan, te Gent een orgelmuseum in te richten, bij de orgelbouwers en andere belanghebbenden, zeer veel succes heeft! De Firma Anneessens bracht ons een klein pedaaltje. Verder werd ons geschonken: een windlade met pijpen uit een orgel van Le Piccard. Een secreteet van 1792 uit Antwerpen en zo meer. Ik leg er nogmaals de nadruk op dat dit museum een bewaarplaats moet worden van alles wat wij overhouden aan orgels en onderdelen van orgels, opdat wij in het museum de geschiedenis van onze orgelbouw zouden kunnen volgen door de eeuwen heen. Wij doen nogmaals beroep op allen die beschikken over een merkwaardig stuk, dat zij niet zouden uitstellen een bezoek te brengen aan het bureel van «De Schalmei». Schrijft de geschiedenis van het onderdeel op. De naam van de schenker zal steeds in het museum vermeld liggen.

Het orgeltje, door de gebroeders Van Eyck op het «Lam Gods» geschilderd, zal dus gebouwd worden! De Firma Pecqueur zal het pijpenmateriaal schenken, waarvoor onzen zeer hartelijken dank! Wij hopen dat elk Vlaams orgelbouwer zijn steentje zal aanbrengen. Inmiddels doen wij een dringende oproep tot de orgelkenners opdat zij ons een studie van dit positief zouden sturen. Welke registers? Welke windtoevoer? enz. enz. Ieder belanghebbende zal een détailphoto ontvangen op navraag.

♦ In naam van de orgelbouwers, heb ik de eer «De Schalmei» te danken voor de heerlijke ontvangst ter gelegenheid der Gentse Orgelfeesten, en omdat zij ons de prachtige gelegenheid schonk met mekaar kennis te maken en zo voor onze belangen te werken.

De Deken der Orgelbouwersgilde
J. Anneessens.

♦ Er is nog te verkrijgen op het bureel van «De Schalmei» een verzameling documenten der Gentse Orgelfeesten: een programma der drie Orgelconcerten, de programmabrochure, een ondertekende Herinnering, een affiche met photo van de drie concertanten; alles aan de prijs van 25 fr. Twee Bruggenstr., 35, Gent.

♦ Ik heb de eer al de orgelbouwers te bedanken voor het vertrouwen dat zij in mij stelden bij de keuze van een nieuwe Deken der Gilde. Ik zal mijn uiterste best doen om de grote eer die u mij betoonde waardig te zijn, ten bate van de orgelbouwkunst.

De Deken der Orgelbouwersgilde
J. Anneessens.

♦ In het Franse tijdschrift «Témoignages», Parijs, verscheen een uitgebreide studie over Olivier Messiaen, van de hand van Dom Clement Jacob, o.s.B.

♦ «De Schalmei» wenst dhr. Frans Loncke en zijn Vrouwtje van harte geluk! en drukt de hoop uit dat er, ondanks het tekort aan scheepsruimte, toch nog veel schepen met «orgelbouwerkens» zullen binnenkomen! God zegene dit nieuwe Vlaamse orgelbouwersgezin!

♦ Den Weled. Heer Ir. **Th. J. Weijers**: hartelijken dank voor de inlichting betreffende A. Diepenbrock: hij schreef een werk voor orgel dat onvoltooid bleef, gecomponeerd werd November 1916 en zeven bl. formaat 16-24 cm. beslaat. Bestaat de mogelijkheid dit werk in handen te geven van een bevoegd organist die ons over den aard en het gehalte van de compositie kan inlichten?

♦ Filip Forrest bouwde ook het orgel van Geluwe in 1876.

♦ Te verkrijgen in de Uitgave der P.P. Augustijnen, een nieuw werk van onze zeer gewaardeerde medewerker E. P. Norbertus Teeuwen: «Sint Nicolaas van Tolentino». Een volksheliche in Vlaanderen.

Academiestraat, 3, Gent. De aanvragen mogen ook gedaan worden op het adres van «De Schalmei».

♦ «Een Nederlander ter ere». Willy Van Innis speelde onder dit motto twee werken van H. Andriessen: Sinfonia, op 3 November te 11,30 u., B.N.R.O.

♦ Albert De Klerk hield een orgelbespeling op 3 November op het orgel der R.K. Kerk van den H. Willibrordus b/d Veste te Amsterdam.

Preludium en Tripelfuga in Es gr. van Bach en Grande Pièce Symphonique van C. Franck.

♦ De correspondentie die ons werd gestuurd in verband met de advertentie voor het Cavallé-Coll-Mutin orgel, werd gestuurd naar de Verkoper ervan daar wij niet op de hoogte waren van de voorwaarden. Wij onthouden ons dus van alle verdere briefwisseling.

♦ Frans Kooken gaf een orgelconcert op het orgel van Oploo (19 Sept.) met werken van Bach, Corelli, Clerambault, Daquin, Boellmann, Jef Van Hoof, Flor Peeters.

♦ Professor Peeters vertrekt begin December naar London om er enkele concerten te geven. Hij zal o.a. optreden voor de Organ Music Society met een programma van oude, klassieke en moderne Meesters, op 5 December. Op 6 December is een orgelrecital voorzien in het Radio instituut van het B.B.C. met werken van Franck, Dupré en de eigen Vlaamse Rapsodie. Op 8 December, eveneens 's avonds, treedt Flor Peeters een tweede maal op voor het B.B.C. met een reeks oud-Nederlandse Meesters en daarna enkele Bachwerken. Buiten dit orgelconcert worden in hetzelfde programma nog andere composities ten gehore gebracht o.m. een of meerdere Cantates van Bach.

♦ Bij de Nederlandse Uitgeverij Heuwekemeijer is in druk «35 Miniaturen», een nieuw orgelalbum met gemakkelijke orgelstukken zonder verplicht pedaal. De talrijke organisten, die de twee vroegere «Intieme Stonden» van den zelfden componist Flor Peeters bezitten, zullen verlangend uitzien naar dat nieuw opus.

Terzelfder tijd zal bij den zelfden uitgever een tweede editie verschijnen van de Symphonische Fantasia (eerste groot orgelwerk door Flor Peeters gecomponeerd na zijn benoeming tot organist der Metropolitane kerk te Mechelen). Sinds lang is dit werk niet meer in den handel; het zal onze organisten zeer verheugen een herziene en verbeterde uitgave weer te kunnen verkrijgen.

♦ P. Hindemith, van wie A. Gaalman een zeer mooie vertolking gaf van diens 3de Sonate voor orgel op het huisorgel van den Heer F. Van den Heede, tijdens de Gentse Orgelfeesten, is terug gekeerd uit Amerika en werd benoemd tot Directeur van het Conservatorium te Berlijn.

♦ Zondag 27 October speelde Mr. Biggs op het orgel der Haward University de Sinfonia per organo van Prof. Peeters. Het concert werd uitgezonden door de zogen van het B.B.C.

♦ B.N.R.O. — Gab. Verschraegen geeft een concert van Oud-Nederlandse Meesters op 1 December a.s. te 18 u.

♦ Geen enkel Nederlands orgelbouwer werd door «De Schalmey» vergoed, noch voor reis-, noch voor verblijfskosten. Zij werden uitgenodigd zoals elk orgelliefhebber. Zij kwamen voor eigen rekening en daarvoor danken wij hen.

♦ Uitgeverijen, musici, voor een bespreking van uw werk, stuur ons twee exempl. Voor een gewone aankondiging, volstaat één exempl.

♦ Wij aanvaarden geen critieken buiten de redactie om, zonder één exempl., daar wij geen critiek toelaten zonder de kennis van het werk zelf.

Zo schrijven zij over de Gentse Orgelfeesten.

Het Nationaal Instituut G. Van Ravenzwaaij.

De woorden welke ik aan het slot der Gentse Orgelfeesten sprak, wil ik bevestigen en ik spreek dan ook mijn waardering uit voor het opzet en het welslagen van dit muziekfeest. Brengt U deze waardering over aan al uwe medewerkers, die getoond hebben belangrijk en omvangrijk werk te kunnen verzetten. Tevens een bijzonder woord van dank voor de grote gastvrijheid welke u ons allen hebt geschonken. Ook dit heeft zeer veel bijgedragen, tot aller overtuiging, dat de banden, welke ik deze dagen zijn gelegd, moeten worden verstevigd door blijvend contact tussen de beide landen...

Z.S.P. Hofman Marrum.

Zo ben ik dan weer in Friesland aangekomen. Wat hebben we toch fijne dagen gehad! Dit experiment is ten volle geslaagd. Hulde voor jullie organisatie en nogmaals dank! De Gentse Orgelfeesten zal ik niet spoedig vergeten en ik hoop in 1950 weer van de partij te zijn en dan, hopelijk met meer Friezen.

Meester Bouman, Amsterdam.

Met gevoelens van warme dankbaarheid denk ik terug aan de heerlijke dagen die wij in Gent mochten hebben. Het lijkt mij zowel voor de Belgische, als voor de Nederlandse orgelbeweging van grote betekenis, dat wij elkaar gevonden hebben en samen optrekken...

Fa L. Verschueren Tongeren, Heijthuijsen L. Nederland.

Terug gekomen van de prachtige reis naar Gent, kunnen wij niet nalaten, u nog eens schriftelijk te bedanken voor al het mooie, dat wij in de heerlijke stad Gent hebben mogen meemaken. Deze dagen zullen wij nooit vergeten. In één woord, het was alles «in orde». Wij hebben genoten vanaf de eerste minuut dat wij aanwezig waren, heerlijke orgels, en orgelmusiek, prachtige kerken en gebouwen, goede leerzame lezingen, contact met belangstellenden, en niet het minst, het gezellig samenzijn. Met Kanunnik Van Kerckhove kunnen wij zeggen: «Vlaanderen, heerlijk Land.» Wat wij nu hebben leren kennen en liefhebben. Wij hopen dat deze dagen voor u het succes brachten dat u er van verwacht hebt, n.l. dat de Belgische orgelbouw op een hoge trap moge staan en ook dat de samenwerking tussen noord en zuid verhoogd wordt.

Dom Jozef Kreps, Abdij Keizerberg Leuven.

Hoe prachtig de Gentse Orgelfeesten! Welke schone blikken op de toekomst. Proficiat voor de schone werking! Met heel mijn hart en ziel!

Marius Monnikendam Toondichter, journalist Maasbode.

't Was een ware verademing in het Vlaamse land wat te vertoeven en ik hoop dat dit het begin moge zijn van wederkerige uitwisseling van gedachten en werken.

(Vervolgt).

Nieuwe Orgelliteratuur :

Joachim HESS.	Luister van het orgel	ingen. f. 3,75
»	Dispositien	geb. f. 6,90
»	Beschrijving van het nieuw en uitmuntend orgel in de St. Janskerk te Gouda.	ingen. f. 1,20
Willem MUDDE.	Canonische Koraal Bewerkingen (voor groot orgel)	f. 1,90

Binnenkort verschijnt:

G. H. de KRUYFF. Korte improvisaties over koraalmelodieën.

UITG. FIRMA J. A. H. WAGENAAR, Oudegracht, 109, te UTRECHT

Alle geestelijke muziek en muziek speciaal geschikt voor onderwijs-
gestichten van eigen en vreemde, van oude en moderne meesters

IS IN EEN DEPOT GECENTRALISEERD.

Bespaart U alle nutteloos rondschrijven!

Laat U door ons voorlichten!

EEN ADRES VOOR GANS HET LAND :

CENTRALE MUZIEKHANDEL

BIJENLAAN, 1 — BRUSSEL

Fa. Bern. Pels & Zoon - Lier

K E R K O R G E L S

ELECTRISCH — PNEUMATISCH

Speciaal Electriche Sleepladen, het meest volmaakte systeem.

STEMMEN — OMBOUWEN — REPAREREN

JAN NOYDENS

AALMOEZENIERSTRAAT, 30, ANTWERPEN

P I A N O ' S

HARMONIUMS

K E R K O R G E L S

STEMMEN

HERSTELLEN

Firma H. VAN DE LOO

FREDERIK LINTSSTRAAT, 67 — LEUVEN

ORGELS VOOR KERKEN EN KAPELLEN

■ volgens moderne, beproefde systemen ■

Ombouwen, herstellingen van allen aard. — — Electriche ventilatoren

De Nieuwe Standaard

en

De Spectator

slaan den goeden toon aan.

**Daarom zijn zij
UW BLADEN !**

REDACTIE EN ADMINISTRATIE :
EM. JACQMAINLAAN, 127, BRUSSEL